

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

2_2021

Marginalia Historica

Ročník 12, číslo 2/2021

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka je dostupná zde: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. The academic journal is included in the List of non-impact peer-reviewed journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Retigové 4, 116 39 Praha 1.

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Božena Czwojdrak (Katovice), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Tomáš Kasper (Liberec), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křestán (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Bohuslav Rejzl

Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

Anglické překlady/English translation by

Josef Kales

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – Studentského vědeckého projektu č. 260593 (Mediální moc, kulturní paměť, společenská odpovědnost), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Vojtěch HÁJEK

Bezmotorové létání v českých zemích v letech 1945–1948 7

Kateřina SLÁDKOVÁ

Recepce kultu Alžběty Durynské mezi urozenými ženami

13. a 14. století. Příspěvek k poutím a relikviím..... 29

RECENZE

Stanislav HOLUBEC, *Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*.

(Kristýna Bernardová)..... 59

Jiří HLAVÁČEK (ed.), *Mezi pakárnou a službou vlasti*.

(Vojtěch Čurda) 63

Wolf GRÜNER, *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava. Místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945*.

(Eva Hocká)..... 66

Marie RAKUŠANOVÁ a kol., *Bohumil Kubišta a Evropa*.

(Jaroslav Krátký)..... 71

DIDAKTIKA

Co je responzivní výuka?

(Václav Čada)..... 81

Studie

Bezmotorové létání v českých zemích v letech 1945–1948

Engineless Aviation and Flying Schools in 1945–1948
Czechoslovakia

Vojtěch Hájek

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vývojem bezmotorového létání v Československu v letech 1945–1948. Po skončení druhé světové války docházelo k obnovování všech spolků, které se zabývaly zakázanou činností. Bezmotorové létání zastřešoval v rámci českých zemí Český národní aeroklub, jehož odbočky se nacházely po celém území. K obnově letové činnosti došlo především díky předválečné tradici a velmi masivnímu využívání kořistní letecké techniky. Postupně se začaly vyrábět nové československé typy kluzáků, které do poloviny padesátých let 20. století nahradily kluzáky německého původu. Ke zvyšování letecké kvalifikace sloužila zemská plachtařská střediska, ve kterých byly kurzy placené. Změna nastala po únoru 1948, kdy se začala uplatňovat přísná politická kontrola spojená s centralizací řídicích funkcí.

Abstract

The study deals with glider flying in Czechoslovakia between 1945 and 1948. The post-war resumption of hitherto restricted amateur aviation took the form of the renewed Czech National Aeroclub with its countrywide regional branches. Well-preserved domestic pre-war tradition of glider flying formed a solid basis for such resumption as well as aircraft coming from German booty, although the latter would be fully replaced by new Czechoslovak gliders by mid-1950s. Glider schools would offer paid flying courses to increase the amateur pilots' competence. This practice was curtailed following the February 1948 coup when strict political control and management centralization had been introduced.

Klíčová slova

třetí republika – aerokluby – kluzáky – větroně – sportovní letectví – plachtění

Keywords

postwar Czechoslovakia – engineless aviation clubs – gliders – aviation history

Úvod

Československo v období první republiky mohlo ve svých začátcích navázat na dědictví rakousko-uherského průmyslu a technického školství. Současně s okouzlením nastupující generace technické elity nejnovějším vývojem letecké techniky za první světové války a bezprostředně po ní tato situace umožnila rozvoj československého leteckého průmyslu, jehož úspěchy přesahovaly hranice státu. V tomto období vzkvétalo i bezmotorové létání, jeho vývoj však zastavila druhá světová válka. Po jejím skončení relativně široká členská základna s předválečnými zkušenostmi a často s využitím kořistní techniky obnovila činnost místních skupin. Tato studie se zaměřuje na vývoj bezmotorového létání od konce druhé světové války do února 1948. Zabývá se otázkami výcviku, techniky i personálního vývoje.¹

Předválečná tradice a válečné dědictví

Rozvoj bezmotorového létání v Československu lze sledovat již po skončení první světové války. V nově vzniklém Československu se letectví obecně těšilo velkému zájmu napříč celým spektrem obyvatelstva. Po založení Aeroklubu republiky Československé (dále jen ARČS), který se věnoval především létání s motorovými letouny,² zastřešoval první pokusy

s kluzáky Odbor pro plachtový let, jehož činnost byla značně omezená.³ Došlo tedy k založení další organizace, která měla být „*všestrannou podporou veškeré činnosti pro rozvoj čs. letectví, zejména propagační činnosti pro všeobecné zpopularizování čs. letectví jako: pořádání odborných přednášek, porad, schůzí, letecké meetingy, závody, výstavy apod., zakládání leteckých škol, technický vývoj domácích letadel a letadlových motorů, budování národních vzduchoplav. tratí, stavbu modelů letadel a kluzáků, účast čs. letců a letadel na zahraničních soutěžích, závodech a výstavách, vypisování veřejných odborných soutěží, založení odborné knihovny a čítárny, opatrování přístrojů pro odbornou činnost, studie čs. odborníků v cizině apod.*“⁴ Na základě těchto šlechtných myšlenek vznikl roku 1922 Masarykův letecký fond (MLF). Prezident republiky T. G. Masaryk schválil použití svého jména v názvu, převzal nad organizací patronát a věnoval 100 000 Kč. Roku 1926 vznikla transformací této organizace Masarykova letecká liga (dále jen MLL), která pokračovala ve stejné zaměřené činnosti.⁵ Díky finanční podpoře státu a lokálním sbírkám začaly na přelomu dvacátých a třicátých let vznikat místní skupiny MLL.

Situace v Československu často zrcadlově kopírovala vývoj v sousedním Německu, které bylo po první světové válce limitováno versailleskou mírovou smlouvou. V rámci omezení bylo v Německu zakázáno budovat vojenské letectvo, ale žádný zákaz nehovořil o bezmotorovém létání. S tichou podporou armádních špiček se bezmotorové létání stalo ve Výmarské republice takřka národním sportem. K akceleraci jeho rozvoje došlo po nástupu Adolfa Hitlera, k jehož cílům patřilo opětovné vybudování moderní armády včetně vojenského letectva. Československým cílem se stala masová příprava nových pilotů pro civilní i vojenskou službu. Německá zkušenost ukazovala, že rozvoj bezmotorového létání je pro masovou přípravu nových pilotů nejschůdnější cestou. To se projevovalo v investici

sportu (Praha), Jihočeský (České Budějovice), Východočeský (Pardubice), Aeroklub Hradec Králové, Ostravský (Ostrava), Moravskoslezský (Brno), Slovenský (Bratislava), Středoslovenský (Zvolen), Povážský (Piešťany) a Zemský aeroklub v Užhorodě. Z důvodu sjednocení financování a koordinace akce *Tisíc pilotů republiky* došlo roku 1935 k formálnímu začlenění těchto doposud samostatných aeroklubů pod ARČS. Jiří RAJLICH – Jiří SEHNAL, *Vzduch je naše moře: Československé letectví 1918–1939*, Praha 1993, s. 39.

³ Franta KRÍŽ, *Plachtění*, Brno 1947, s. 60.

⁴ *Masarykův letecký fond*, Letec 7–8, 1922, s. 1.

⁵ Rudolf ŠTĀSTNÝ, *Masarykova letecká liga*, Letectví 3, 1926, s. 56.

¹ Tento příspěvek navazuje na prezentaci uvedenou na 6. ročníku leteckého historického semináře v Národním technickém muzeu (dále jen NTM) pod názvem *1945 – rok utrpení i nadějí* s podtitulem *Letecké operace, výroba, doprava a letiště za protektorátu a v prvních měsících svobody v Československu*, který proběhl 8. září 2015. Následující stránky se zaměřují na téma obnovení československého bezmotorového létání v prvním poválečném roce a jeho zasazení do kontextu vývoje sportovního letectví v Československu.

² ARČS byl stavovskou organizací (stejně jako například Svaz letců ČSR), která koordinovala a zastupovala sportovní (a v jeho rámci především motorové) létání. Nezastupitelnou rolí ARČS byla reprezentace československého letectví na mezinárodním poli (např. koordinace soutěží a závodníků, součinnost se státními aerokluby ve spřátelených zemích atd.). Postupně, jako samostatné organizace, vznikly jednotlivé regionální aerokluby, např. Západočeský (Plzeň), Pošumavský (Klatovy), Aeroklub vysokoškolského

cích do jednotlivých poboček MLL. Postupně docházelo k přechodu od modelářské činnosti k bezmotorovému létání. Už roku 1933 byla vyhlášena Národní letecká sbírka, která umožnila nákup velkého množství kluzáků a dalšího leteckého materiálu pro jednotlivé místní skupiny MLL.⁶ O dva roky později se Masarykova letecká liga společně s Aeroklubem republiky Československé zapojila do branné akce *Tisíc pilotů republiky*, díky čemuž začaly jednotlivé velké pobočky působící na rovinných letištích získávat vedle kluzáků a větroňů i motorové letouny.⁷

S příchodem let 1938 a 1939 došlo k výrazným změnám. Po událostech vyplývajících z mnichovské dohody skončila činnost MLL v sudetských oblastech a německé letecké spolky (například Deutsche Arbeitsgemeinschaft für Motor und Segelflug, Nordböhmisches Flugverein sídlící v Liberci⁸ a Verein Deutscher Flieger in der ČSR v Praze⁹) pohltit Nationalsozialistisches Fliegerkorps (dále jen NSFK).¹⁰ Po 15. březnu 1939 došlo k zákazu sportovního letectví v nově vzniklém protektorátu Čechy a Morava, kde bylo možné létat pouze pod NSFK. V současné době není činnost NSFK na území českých zemí odborně zpracována.¹¹ Jiná situace byla na území tzv. Slovenského státu, kde bylo bezmotorové létání dále podporováno.¹²

Poválečný vznik aeroklubů

Po druhé světové válce došlo k obnovení sportovního letectví. Jednotlivé letecké kluby je možné rozdělit do dvou základních skupin. První skupina, především na území bývalého protektorátu Čechy a Morava, navazovala na předválečnou tradici místních skupin MLL, jelikož se skládala z velké části z českého obyvatelstva, které se identifikovalo s československou myšlenkou. Druhou skupinu tvořily nově vzniklé letecké kluby především na území tzv. Sudet, kde před druhou světovou válkou žila většina německy mluvícího obyvatelstva. Po skončení války nebylo často na tzv. osoby považované za Němce nahlíženo jako na spolehlivé, kvůli čemuž se obecně nemohly věnovat ani létání. V mnohých odbočkách Českého národního aeroklubu (dále jen ČNA) ale malé množství těchto tzv. osob považovaných za Němce pěstovalo letecké činnosti dále, především na základě osobních vazeb a přátelských vztahů. Na tuto situaci reagoval hlavní inspektorát branné výchovy Ministerstva národní obrany ještě v lednu 1948. Konstatoval, že situace se ministerstvu nelíbí a že chce těmto osobám zamezit v létání, ale nemá zákonné formy řešení nastalé situace.¹³ To se změnilo po únoru 1948. Nově vznikající kluby tak tvořilo především nově příchozí obyvatelstvo z českého vnitrozemí. Aeroklub republiky Československé sloužil jako zastřešující organizace pro ČNA, jehož valná hromada se konala 4. října 1945, kde bylo zvoleno předsednictvo a ústřední výbor v čele s předsedou gen. Aloisem Vicherekem,¹⁴ což poukazuje na kontinuitu s předválečným vývojem, jelikož v rámci vedení MLL působilo vysoké procento armádních činitelů. Z pohledu organizačního byl ČNA jednou ze tří zemských organizací (Moravskoslezským zemským aeroklubem – MSZA – a Slovenským národním aeroklubem – SNA), které byly zastřešeny zmiňovaným ARČS.¹⁵

V období od května do srpna 1945 došlo k obnovení, popřípadě založení celkem 129 odboček ČNA a MSZA, což dokazuje poválečnou euforii a snahu navázat co nejrychleji na předválečnou tradici sportovního letectví.¹⁶ Počátkem srpna se objevily první zmínky o založení odbočky ČNA

⁶ J. RAJLICH – J. SEHNAL, *Vzduch je naše moře*, s. 41.

⁷ K jednotlivým typům kluzáků a letounů více např. Václav NĚMEČEK, *Československá letadla. (I), 1918–1945*, Praha 1983; Ladislav VEJVODA, *Bezmotorová letadla v Československu 1918–1939*, Cheb 2009.

⁸ Oldřich SOUČEK – Jan HAVLÍK, *Letiště v Libereckém kraji*, Liberec 2008, s. 10.

⁹ J. RAJLICH – J. SEHNAL, *Vzduch je naše moře*, s. 41.

¹⁰ NSFK byl nacionálněsocialistickou polovojeuskou organizací v nacistickém Německu, která zastřešovala letecké sporty ve spolupráci s Hitlerjugend. Roku 1937 nahradila DVL, tj. Německý letecký sportovní svaz (Deutsches Luftsport Verband). Více Friedemann BEDÜRFTIG, *Třetí říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945*, Praha 2004.

¹¹ Činnost NSFK v českých zemích reflektují např. tyto publikace: Erwin PRIMAVESI, *Im Auf- und Abwind. Geschichte einer Fliegergemeinschaft*, Kraiburg am Inn 1985; Erich KLEINHANS, *1 Jahr Nationalsozialistisches Fliegerkorps im Protektorat Böhmen und Mähren*, Praha 1940.

¹² F. KRÍŽ, *Plachtění*, s. 76–77.

¹³ Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo dopravy I, karton 854, inv. č. 560.

¹⁴ Karel HOLINSKÝ, *Proslavy a zprávy na valném shromáždění*, Rozlet 14, 1945, s. 3.

¹⁵ F. KRÍŽ, *Plachtění*, s. 78.

¹⁶ Jednalo se o odbočky ČNA a MSZA: Baťov, Benátky nad Jizerou, Beroun, Blansko,

v Brandýse nad Labem a Telči,¹⁷ koncem měsíce v Karlových Varech, Kunčičkách,¹⁸ a Kopřivnici,¹⁹ počátkem září v Pelhřimově, Chrudimi, Úpici, Vrchlabí a v Komárově u Hořovic,²⁰ Krnově,²¹ koncem září v Chomutově,²² počátkem října v Dobrušce, Dobrovici u Mladé Boleslavi,²³ Karlíně, Nových Benátkách, Odoleně Vodě, Dolních Počernicích, Vítkovicích, Lenešici a závodním aeroklubu Praga,²⁴ koncem října v Benešově, Studénce-Butovicích a Nové Vsi pod Pleší.²⁵ Současně s tím působil ČNA Velká Praha se svými odbočkami. Velké množství zakládaných odboček ČNA znamenalo nemalé organizační problémy především s přerozdělováním leteckého materiálu a s případnou kontrolou modelářské a letecké činnosti. Ze soupisu ustavených odboček ČNA k 1. únoru 1946 vyplývá, že k tomuto datu vzniklo nebo obnovilo svoji činnost celkem 250(!)

Mladá Boleslav, Brno, Bystřice pod Hostýnem, Čakovice (Kobylysy), Čáslav, Čelákovice, Černčice u Loun, Červený Kostelec, Česká Třebová, Český Brod, Dačice, Domažlice, Dvůr Králové nad Labem, Dolní Počernice, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdek, Havlíčkův Brod, Heřmanův Městec, Hlinsko, Holešov, Hořice v Podkrkonoší, Hořovice, Hradec Králové, Hranice na Moravě, Hronov, Humpolec, Chotěboř, Ivančice, Jablonec nad Nisou, Jaroměř-Josefov, Jaroměřice nad Rokytinou, Jičín, Jihlava, Jílové, Jindřichův Hradec, Kadešice, Kamenné Žehrovice, Kamenice nad Labem, Kbely, Kelč u Hranice, Kladno, Klatovy, Klimkovice, Kolín, Kostelec nad Černými Lesy, Kostelec na Hané, Kostelec nad Orlicí, Kralupy nad Vltavou, Kroměříž, Kunratice, Kutná Hora, Kyje na Hutích, Libáň, Liberec, Libušín, Lipník nad Bečvou, Lišov u Českých Budějovic, Lom u Mostu, Lomnice nad Popelkou, Louny, Lysá nad Labem, Mariánské Lázně, Meziříčko, Modřany, Moravské Budějovice, Moravská Ostrava, Mrklav, Náchod, Nový Bydžov, Nový Hrozenkov, Nový Jičín, Nymburk, Ohnišov, Olomouc, Pardubice, Písek, Plzeň, Polička, Polná, Přelouč, Přešov, Přeštice, Příbram, Prostějov, Pyšely, Rakovník, Říčany, Roudnice, Rokycany, Ruda nad Moravou, Ruzyně, Sezimovo Ústí, Slaný, Soběslav, Staňkov, Stará Paka, Strakonice, Suchdol u Prahy, Sušice, Svitavy, Tábor, Teplice-Šanov, Třešť, Trutnov, Turnov, Uherské Hradiště, Uhřetín, Újezd nad Lesy, Valašské Meziříčí, Vamberk, Vlašim, Volyně, Vsetín, Vysoké Mýto, Záryby, Zdice, Zlín, Znojmo, Zruč nad Sázavou, Žamberk, Železný Brod, Žernov, Žďár na Moravě. Více viz: *Seznam ustavených odboček*, Rozlet 4, 1945, s. 13.

¹⁷ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 5, 1945, s. 11.

¹⁸ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 6, 1945, s. 13.

¹⁹ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 16, 1945, s. 13.

²⁰ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 8, 1945, s. 13.

²¹ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 16, 1945, s. 13.

²² *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 13, 1945, s. 9.

²³ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 11, 1945, s. 13.

²⁴ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 12, 1945, s. 13.

²⁵ *Rozlet v odbočkách ČNA*, Rozlet 15, 1945, s. 11.

místních organizací po celém území Čech, Moravy a Slezska.²⁶ Ovšem již velmi brzy začaly jednotlivé odbočky zanikat, jako první ty, které sídlily nedaleko velkých měst (například Dobruvice u Mladé Boleslavi již roku 1946). Postupně rostl tlak na rušení, popř. integraci menších odboček ČNA do větších. Sloučením klesala nutná organizační administrativa. Méně se projevil počáteční nedostatek instruktorů a zmenšila se konkurence v přerozdělování kluzáků a větroňů.²⁷ Snižování počtu jednotlivých odboček (aeroklubů) pokračovalo až do poloviny padesátých let. Roku 1947, dle přehledu hlášené techniky, existovalo pouze 81 odboček ČNA včetně zemských plachtařských stanic.²⁸

Letecká technika

U letecké techniky byla situace poněkud odlišná než u leteckého personálu, jelikož se předválečné konstrukce využívaly pouze minimálně. Leteckou techniku je možné rozdělit na tři skupiny. Do první patří kluzáky a větroně, které vznikly již v meziválečném období. Do druhé spadají především kluzáky kořistní, pozůstatek po NSFK, a poslední skupinou jsou kluzáky a větroně nově vyrobené po druhé světové válce, rozšířené až od roku 1946.²⁹ Podobná situace jako v poválečném Československu byla i v sousedním Polsku.³⁰

V návaznosti na krizové období v letech 1938–1939 se rozhodlo velké množství členů místních poboček MLL uschovat leteckou techniku před německou vojenskou správou, která požadovala odevzdat všechny kluzáky a větroně. Letecký materiál, často narychlo uskladněný v nevyhovujících prostorách, nedolal vlhkosti a různorodým škůdcům. Z těchto důvodů nedošlo v roce 1945 k masovému použití předválečných kluzáků a větroňů. Několikaleté uskladnění v nevyhovujících podmínkách přežilo pouze

²⁶ NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 854, inv. č. 560, sign. XIX. 1.

²⁷ Václav ŠÍMA, *O sdružování a slučování aeroklubů*, Rozlet 17, 1947, s. 2.

²⁸ *Plachtařská reportáž z čísel*, Rozlet 3, 1947, s. 4.

²⁹ K přehledu typů kluzáků a motorových letounů po roce 1945 více např.: Václav NĚMEČEK, *Československá letadla (II), 1945–1984*, Praha 1984; Ladislav VEJVODA – Jan PLACHÝ, *Větroně v Československu a v České republice od roku 1945*, Cheb 2009.

³⁰ K poválečnému plachtění v Polsku více např.: Andrzej GLASS (ed.), *Polskie szybowce 1945–2011, problemy rozwoju*, Varšava 2012; Jerzy KUBALANCA – Ryszard WITKOWSKI, *Żagraniczne Szybowce W Polsce*, Sandomierz 2010.

malé množství této techniky. Jednotlivé místní odbočky často věnovaly své úsilí oblíbeným nebo sportovně perspektivním typům větroňů a pro výcvik používaly již pouze kořistní kluzáky. Jednou z mála výjimek se stala odbočka ČNA v Lomnici nad Popelkou, kde se dochoval cvičný kluzák Skaut standard, využívaný v roce 1945 ještě krátký čas k základnímu výcviku.³¹ Z předválečných konstrukcí zůstaly letuschopné jednotlivé kusy značně oblíbeného dvoumístného větroně typu Šedý vlk.³² Po skončení války se na oblohu vrátili dva kusy, jeden z nich se nalézal v evidenci Ministerstva národní obrany ještě v roce 1949.³³ Racek 3 – Mrkev přečkal válku v modelářské dílně na Žižkově. Létal až do roku 1948 a počátkem padesátých let byl předán NTM,³⁴ v jehož dopravní hale je vystavován dodnes.³⁵ Podobným příkladem se stal větroň VSB-37, uschovaný ve Vyšší průmyslové stavební v Českých Budějovicích bez poškození. V létě 1945 byl uveden do provozu a létal až do svého úředního zrušení v roce 1949.³⁶

Druhou a nejpočetnější skupinou poválečné letecké techniky byly kořistní německé kluzáky a větroně na území českých zemí po NSFK. K tomu je nutné připočítat letecký materiál dovezený z plachtařské školy v Grunau (dnes Jeżów Sudetski nedaleko města Jelenia Góra v současném Polsku).³⁷ Po skončení druhé světové války byla adresována maršálu Koněvovi žádost československé mládeže o darování všeho materiálu zde uskladněného. Po kladném vyřízení a projednání podrobností se začalo s postupným odvozem. Sraz účastníků byl v Příchovicích u Tanvaldu. Vozidla se sjížděla dlouho do noci a v úterý 23. července 1945 ráno se

celá kolona se 110 pomocníky vydala do Grunau. Celkem bylo dovezeno 116 větroňů, 16 kluzáků, tři motorové letouny a záložní materiál v ceně 12–15 milionů Kčs.³⁸

Obecně lze konstatovat, že nejsou známé počty kořistní německé techniky ve dvou poválečných letech. První přehledná statistika pochází až ze stránek časopisu *Rozlet* roku 1947.³⁹ Mezi nejpočetnější leteckou techniku patřily kluzáky SG-38, školní větroně Grunau Baby GB IIB, jednomístné větroně DFS Olympia a dvoumístné větroně DFS Kranich. SG-38 Schulgleiter vznikl v roce 1938 v Grunau a počet vyrobených kusů se odhaduje na 5 000.⁴⁰ V roce 1947 odbočky ČNA provozovaly přibližně 130 kusů SG-38 a 66 kusů⁴¹ z obnovené poválečné výroby stopadesátikusové série pod označením ŠK-38 Komár. Nové „Glajtry“ vznikaly v Letecko-technické výrobní společnosti v Letňanech v letech 1946 až 1947.⁴² Typ Grunau Baby GB IIB poprvé vzlétl roku 1936 v Grunau jako nástupce úspěšných verzí GB I a GB II. V předválečném a válečném období z decentralizované výroby vyšlo okolo 5 000 kusů a výroba pokračovala i po válce. „Bejbi-ny“ umožnily rozvoj sportovního plachtění v našich zemích. Téměř pro všechny plachtaře se staly prvním typem, na kterém uskutečnili své první hodnotné lety na čas, výšku i vzdálenost.⁴³ V českých zemích se v roce 1947 nacházelo okolo 115 inventarizovaných kusů GB IIB.⁴⁴ Výkonný větroň DFS Olympia (Miese) patřil mezi typy, které výrazně ovlivnily poválečný vývoj větroňů na celém světě. Tento větroň s rozpětím 15 m zvítězil v soutěži pro výběr větroně pro nakonec neuskutečněné olympijské hry ve Finsku v roce 1940.⁴⁵ Olympic se stávala pro mnoho pilotů prvním výkonným větroněm díky počtu kusů a dobrým letovým vlastnostem. Roku 1947 se nacházelo v evidenci přibližně sedmnáct kusů.⁴⁶ Nejpočetnějším dvoumístným větroněm na československém poválečném nebi byl DFS Kranich, využívaný k pokračovacímu výcviku, tj. létání v termických proudech, výcviku létání

³¹ *Rozlet v odbočkách ČNA – z pracovního úsilí v Lomnici nad Popelkou*, *Rozlet* 32, 1946, s. 11.

³² Ivo PUJMAN, *Motorizovaný Elsnic EL-2M Šedý vlk – 2. díl* [online], 29. prosince 2017 [citováno dne: 30. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.gonzoaviation.com/clanok/legendarni-dvoumistry-predvalecny-cesky-skolni-vetron-elsnic-el-2m-sedy-vlk-2-diel>.

³³ NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 854, inv. č. 560, sign. XIX. 3.

³⁴ L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 62–65.

³⁵ K leteckým exponátům NTM více viz: Michal PLAVEC, *Historie letecké sbírky*, in: Katalog expozice Doprava, Arnošt Nezmeškal (ed.), Praha 2021, s. 173–238.

³⁶ L. VEJVODA, *Bezmotorová letadla*, s. 282–283.

³⁷ Grunau patřila společně s Wasserkuppe mezi největší centra bezmotorového létání v meziválečném Německu. Právě zde získali ing. Ludvík Elsnic nebo Jan Hrbek své první zkušenosti s tímto technickým sportem. Také zde docházelo k vývoji nových typů, popř. rozvoji technik plachtění, např. létání v tzv. dlouhé vlně. Více: Zdeněk PÁTEK – Miloš PAJR, *Sedmdesát pět let vlnového plachtění*, *Aerohobby* 2, 2008, s. 20–23.

³⁸ *Výprava do Grunau*, *Rozlet* 5, 1945, s. 3.

³⁹ *Plachtařská reportáž z čísel*, *Rozlet* 12, 1947, s. 4.

⁴⁰ L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 8–11.

⁴¹ *Plachtařská reportáž z čísel*, *Rozlet* 12, 1947, s. 4.

⁴² NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 845, inv. č. 550, sign. XIX. 7.

⁴³ L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 12–17.

⁴⁴ *Plachtařská reportáž z čísel*, *Rozlet* 12, 1947, s. 4.

⁴⁵ L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 48–53.

⁴⁶ *Plachtařská reportáž z čísel*, *Rozlet* 12, 1947, s. 4.

dle přístrojů, případně přeškolení na navigačkové nebo aerovlekové vzlety. V roce 1947 se na území českých zemí nacházelo přibližně 45 kusů, což umožnilo především v leteckých školách realizovat zmiňované prohlubování letecké kvalifikace.⁴⁷ Vedle těchto stěžejních typů bylo dále na území českých zemí velké množství různorodých větroňů zastoupených v deseti nebo méně kusech.⁴⁸ Jednalo se například o typy: Rhönbussard, Rhön Sperber, Minimoa, Habicht, Rheinland, Mü-13 a Mü-17, Weihe, Goevier ad.⁴⁹

Do třetí skupiny patřily typy nově konstruované po druhé světové válce. Prototyp školního větroně Zlín Z-24 Krajánek se vznesl již v srpnu 1945 se zlínským šéfpilotem Ladislavem Švábem.⁵⁰ Samotné konstrukční práce však probíhaly již v průběhu druhé světové války pod vedením ing. Ladislava Marcola. Z důvodu vstřícného přístupu ing. Karla Tomáše, šéfkonstruktéra a ředitele Zlínské letecké společnosti se podařilo urychlit vývoj tak, že stavba prototypu a uvedení do sériové výroby se odehrálo během devíti měsíců. Krajánek vznikl na základě syntézy výkresové dokumentace školního větroně Hütter Hü 17, jež plánoval Marcol stavět již před válkou ve zlínské pobožce MLL a Grunau Baby I.⁵¹ Na základě této inspirace a konkretizací požadavků na letové vlastnosti vznikl nový školní větroň, první kusy se objevily roku 1946 v odbočkách ČNA, popř. v aeroklubech a tento typ postupně začal nahrazovat opotřebované GB IIb. V roce 1949 byl například na tomto typu ustanoven dodnes platný československý rekord v letu na čas. Ladislav C. Marmol ve dnech 12.–13. dubna 1949 uskutečnil 33 hodin a 5 minut dlouhý rekordní let.⁵² Stejně jako Grunau Baby sloužil Krajánek jako přechodový typ mezi školními kluzáky typu SG-38 (ŠK-38) a Z-23 a výkonnými větroni například DFS Olympic nebo později Z-25 Šohaj.⁵³ Také v roce 1945 začal vývoj školního kluzáku Zlín Z-23 Honza, vhodně doplňující kořistní SG-38. Veřejnosti Honzu představil Ladislav Šváb na leteckém dnu 1. května 1946, kdy

předvedl před vládní delegací dokonce i přemet.⁵⁴ U Honzy patřila mezi výhody nižší hmotnost, usnadňující zpětnou přepravu na místo vzletu a svaňové létání. Za další klad byla považována větší citlivost řízení než u SG-38, což umožňovalo bezpečnější přechod na školní větroně.⁵⁵

První krůčky poválečného létání

Od května 1945 se obnovovala tradice předválečného plachtění. Vzniklo velké množství místních aeroklubů (odboček ČNA). Jednotlivé odbočky pocitovaly v prvním poválečném roce především nutkavou potřebu vycvičených instruktorů pro vedení elementárního výcviku na kluzácích. V neděli 15. července se opět spustilo létání v plachtařské škole na Rané u Loun.⁵⁶ Výcvik a obnovení kvalifikací instruktorů byly zahájeny pod vedením Václava Šilhana a Antonína Půroka. Teprve začátkem září, po vycvičení 150 až 200 instruktorů, se na Rané rozběhly základní výcvikové kurzy vlastních frekventantů.⁵⁷ O týden později, 22. července, došlo k oficiálnímu otevření zemského plachtařského střediska (dále jen ZPS)⁵⁸ a představení prvního stopadesáticenného instruktorského kurzu za účasti předsedy ČNA Františka Novotného, gen. Vicherka a další početné civilní i vojenské honorace.⁵⁹ Raná u Loun se stala dějištěm velmi zajímavé letecké události. Koncem září 1945 došlo k přímému rozhlasovému vysílání Československého rozhlasu z kabiny větroně DFS Kranich (Jeřáb) nad ranským svahem, což ukazuje na značnou popularitu plachtění v poválečném období.⁶⁰

Z hlediska metodiky výcviku navázalo poválečné československé plachtění na předválečnou tradici. Výcvik zůstal rozdělen do čtyř základních stupňů (zkoušek), které se plnily nejprve na školním kluzáku (SG-38, Z-23) a následně na školním větroni (GB IIb, Z-24) a v závěru na větroni výkonném (Olympia). Více viz následující tabulka:

⁵⁴ L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 84–87

⁵⁵ M. K., *Školní kluzák Zlín Z-23 Honza*, Rozlet 35, 1947, s. 2.

⁵⁶ K počátku poválečného létání na Rané u Loun, „Mekky československého plachtění“, více viz: Jan ZEIBERT – Ladislav VEJVODA, *Vzpomínky na Ranou Jana „Cáji“ Zeiberta*, Raná u Loun 2012 nebo *80. výročí létání na Rané*, Louny 2012.

⁵⁷ *Plachtaři začali*, Rozlet 1, 1945, s. 11.

⁵⁸ Zemská plachtařská střediska byla lidově označována jako školy nebo stanice.

⁵⁹ *Slavnostní neděle na Rané*, Rozlet 2, 1945, s. 4.

⁶⁰ Vladimír STIBITZ, *Rozhlas ve větroni*, Rozlet 12, 1945, s. 3.

⁴⁷ *Plachtařská reportáž z čísel*, Rozlet 12, 1947, s. 4.

⁴⁸ K charakteristice jednotlivých typů německých kluzáků a větroňů více viz např.: Dietmar GEISTMANN, *Segelflugzeuge in Deutschland*, Stuttgart 1994; Günter BRINKMANN – Hans ZACHER, *Die Evolution der Segelflugzeuge*, Bonn 1992.

⁴⁹ Více: L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 18–69.

⁵⁰ Bohumil HANÁK, *Krajánek – první čs. větroň*, Rozlet 12, 1945, s. 2.

⁵¹ Jan BRSKOVSKÝ, *Zlín Z-24/LG-24 Krajánek*, Letectví a kosmonautika 4, 1988, s. 30–32.

⁵² L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 73.

⁵³ Tamtéž, s. 70–75.

Zkouška	Manévry	Doba trvání, délka přeletu	Poznámka
A	pět letů v přímém směru	čtyři lety o délce 20 sekund a jeden o délce 30 sekund	školní kluzák
B	pět letů se zatáčkami ve tvaru S	každý let o délce min. 1 minuta	školní kluzák
C	let nad úrovní vzletu	jeden let o délce 5 minut	školní větroň
D	tři lety	první let pět hodin, druhý let s převýšením nad místem vzletu nebo nejnižším bodem letu 1 000 m a třetí let nejméně 50 km od místa vzletu	výkonný větroň

Tab. 1: Rozvržení základního a pokračovacího výcviku na kluzácích a větroních⁶¹

Základní výcvik pro zkoušku A a B probíhal vzletem pomocí gumového lana. Jednomístný školní kluzák byl díky napnutí lana doslova vystřelen z mírného svahu. Role instruktora při tomto druhu výcviku byla velmi nevděčná, jelikož mohl provádět pouze předletové a poletové rozbory a případně žákovi mohl poskytnout radu svým mohutným hlasem. Zkouška C už byla stupněm, který velká část plachtařů v prvních poválečných letech plnila již v leteckých školách. Velká část místních aeroklubů buď neměla techniku, nebo letiště pro splnění této zkoušky. V rámci příprav na její splnění se frekventant přeškoloval již na školní větroň typu GB IIb nebo Z-24.⁶² Až v první polovině padesátých let se stal standardním výcvik na dvoumístném větronu, kde žák létal společně s instruktorem.⁶³

Zemské plachtařské stanice (dále jen ZPS) nebo také školy⁶⁴ se staly po

druhé světové válce středobody plachtění a sportovního letectví obecně. Poskytovaly výcvik od základů až po kvalifikační kurzy. Koncentrovaly leteckou činnost a stály v čele rozvoje bezmotorového létání v poválečném Československu.⁶⁵ Vedle Rané u Loun a Brna-Medlánek postupně vznikaly v Kralupech nad Vltavou a v Hodkovicích.⁶⁶ Jejich činnost skončila po úplné integraci branných organizací do Svazu pro spolupráci s armádou koncem roku 1952. V té době došlo ke vzniku Ústřední plachtařské školy ve Vrchlabí, která v pozmeněné podobě existovala až do nedávné doby.

Financování bezmotorového létání

Po konci druhé světové války se na československém území nacházelo velké množství kořistní techniky s několika předválečnými kluzáky a větroni. Počty kusů techniky navýšil zmiňovaný výjezd do Grunau v dnešním Polsku. Z tohoto důvodu v prvních poválečných letech jednotlivé organizace nemusely řešit otázku letecké techniky. Již roku 1945 se postupně rozběhla obnovená výroba kořistních konstrukcí. Roku 1946 se začaly vyrábět i jednotlivé československé typy, například Z-23 Honza nebo Z-24 Krajánek, jejichž nákup financovalo Ministerstvo dopravy nebo Ministerstvo národní obrany. Na zbytek své činnosti si organizace musely obstarat finanční prostředky samy. Získávaly je z členských příspěvků nebo od malých dárců. To umožňovalo poměrně aktivní činnost, jelikož vzlety probíhaly především za pomoci gumového lana. S rostoucím počtem rovinných letišť se postupně rozšířil vzlet pomocí navijáku, což mnohé kluby vedlo k jeho nákupu.

V mnoha ohledech bylo bezmotorové létání v letech 1945 až 1948 poměrně levnou záležitostí. Problém nastával v okamžiku, kdy se pilot rozhodl rozšířit si kvalifikaci v ZPŠ. Zde mohl získat oprávnění k aerovleku,⁶⁷ létání dle přístrojů, akrobacii, popř. mohl létat na výkonných větroních, které byly k dispozici v omezených počtech. V časopise *Rozlet* se docho-

⁶¹ Karel ELSNIC, *Výcvik plachtaře – I. díl, výcvik začátečníka*, Praha 1946, s. 10.

⁶² Více viz: Karel ELSNIC, *Výcvik plachtaře – II. díl*, Praha 1947.

⁶³ Více viz: Vojtěch HÁJEK, *Proměna koncepce plachtařského výcviku 1945–1955 aneb Složitá cesta od jednomístného kluzáku k dvoumístnému větronu*, Hospodářské dějiny 1, 2016, s. 119–136.

⁶⁴ Zemská plachtařská stanice byl název používán v oficiálních dokumentech ČNA. Naopak označení škola byl všeobecně užívaný neoficiální název, který se objevuje v současné literatuře (Ladislav VEJVODA, *Na křídlech větru – Historie bezmotorového létání v Československu 1918–1952*, Cheb 2010, s. 354) i v původních archíválních materiálech

(Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Liberec, f. Archiv města Hodkovic 1945–1971, k. 200, sign. Hosp. a spol. org.).

⁶⁵ K činnosti leteckých středisek více viz: Vojtěch HÁJEK, *Zemské plachtařské středisko Hodkovic 1946–1951*, Fontes Nissae – Prameny Nisy 1, 2016, s. 50–61.

⁶⁶ *Program zemských středisek*, Rozlet 12, 1947, s. 6.

⁶⁷ Vleku kluzáku nebo větroně za motorovým letounem.

valy přehledy jednotlivých druhů výcviku s jejich cenami před rokem 1948. ZPŠ pořádaly i základní „komerční“ AB kurzy na SG-38/ŠK-38 pro zájemce, kteří nechtěli nebo neměli mít možnost létat v místní odbočce ČNA. Základní tří- až čtyřtýdenní kurz v rozsahu zkoušek A a B přišel na 1 200 Kčs. V rámci ZPŠ existovala i možnost dvoutýdenního ED kurzu, prováděného na dvoumístných větroních nejčastěji DFS Kranich⁶⁸ nebo výjimečně Gö-4 Gövier.⁶⁹ Žák s instruktorem plnil letové úlohy v rozsahu zkoušek A a B. Cena za tento kurz byla 2 500 Kčs. Posléze následovalo létání se školními větroni, například GB IIB nebo Z-24 Krajánek. Tento způsob výcviku, přestože byl inovativní, měl některé problematické momenty, na které vzpomínal Jaroslav Prchal: „*Osnova na metodu ED kurzů prakticky nebyla. Provádělo se to tak, že po seznamovacím letu se létalo střídavě ve vleku a prokládalo navijákem, starty a přistání byly záležitostí instruktora. Potíž byla v tom, že pilotáž Jeřába vyžadovala mnohem citlivější řízení, Jeřáb reagoval okamžitě a nic neodpouštěl. To byla hlavní překážka při přechodu na GB IIB, nikdo z frekventantů sólo Jeřába nelítal, ostatně ani Němci s elementárou⁷⁰ na Kranichu nepočítali, sloužil k nácviku termických letů a létání v mracích. Zkoušeli jsme i přejít nejdřív na pár skoků na kluzáku SG-38, ale bylo to ještě horší. Bejbiny to odnášely hlavně při přistání poškozeným spodkem trupu nebo v horším případě rozlomenou hlavní přepážkou se závěsem křídla. V dílnách je nestačili opravovat, tak jsme to obešli tak, že jsme si vymodlili jeden nebo dva deštivé dny během kurzu a žáci dostali vysvědčení, že jsou schopni přeškolení na Bejbinu a jeli třískat éra domů.*“⁷¹

Po splnění kurzů A a B následoval zmiňovaný kurz PC, tj. přípravný pro zkoušku C. V rámci letové činnosti frekventanti absolvovali své první lety na školních větroních (GB IIB nebo Z-24). Školné tohoto kurzu, kde

se stále využíval především vzlet pomocí gumového lana, bylo 350 Kčs týdně. Po jeho splnění následoval tří- až čtyřtýdenní kurz plachtění pro splnění podmínek zkoušky C za 1 400 Kčs. Následoval kurz P, zaměřený na rozvíjení jednotlivých způsobů bezmotorového létání, tj. na svahu⁷² a první zkušenosti s létáním v termických proudech.⁷³ Za jeden týden tohoto kurzu frekventant zaplatil 350 Kčs. Pokročilejší techniky plachtění mohl zájemce rozvíjet v rámci kurzu L, jehož základním cílem bylo osvojení základních dovedností na dvoumístných větroních (Kranich nebo Gövier) a získání oprávnění pro vzlet za motorovým letadlem. Za 1 200 Kčs absolvoval zájemce během jednoho týdne dvanáct vzletů za motorovým letadlem. V ZPS Hodkovice se k vleklým kluzákům využíval kořistní letoun Focke-Wulf Fw-44 Stieglitz s poznávací značkou OK-QHK.⁷⁴

Po splnění zkoušky C a po přeškolení na výkonné větroně (například DFS Olympia) a nalétání několika hodin se mohl zájemce o další výkonné sportovní létání zapojit do kurzu V (způsob vzletu aerovletem – 1 200 Kčs týdně) nebo VK (bez definovaného způsobu vzletu, frekventant platil pouze kluzák, tj. 350 Kčs). Tyto kurzy měly především umožnit plnění podmínek pro udělení tzv. stříbrného C, což tehdy byla vysněná meta každého plachtaře. V ZPŠ Hodkovice se roku 1947 v rámci VK kurzu prováděly zkušební lety na větroni s pomocným motorkem⁷⁵ Göppingen Gö-1 Wolf upraveným ve VOŠLM⁷⁶ v Liberci.⁷⁷ V tehdejší době se dosahovalo velkých výšek (například 5 000 m n. m.)⁷⁸ kroužením v bouřkovém

⁷² Létání na svahu spočívá ve využití stoupavého pole na návětrné straně svahu, na který kolmo vane přiměřeně silný vítr. Více např. František KDĚR, *V-PL-5 – Metodika leteckého výcviku na kluzácích. Díl II. – pokračovací výcvik*, Praha 1979, s. 93–101.

⁷³ Termické proudění v jednoduchosti spočívá na nerovnoměrném ohřívání zemského povrchu Sluncem. Když se některá část povrchu prohřeje více, uvolní se proud teplejšího vzduchu, který stoupá vzhůru. V tomto proudu kluzáky a větroně krouží a tím získávají výšku. Více např.: Petr DVOŘÁK, *Termika: [vyšší škola plachtění]*, Cheb 2012.

⁷⁴ Radek ZIMA, *Z dějin hodkovického letiště*, Jablonec nad Nisou 1994, s. 6–7.

⁷⁵ Vladimír ŠILHAN, *Zemské plachtařské školy v roce 1947*, Rozlet 4, 1947, s. 11.

⁷⁶ Vojenská odborná škola pro letecké mechaniky (VÚ 4651) připravovala letecké mechaniky všech profesí, tj. drahaře, motoráře, přístrojáře, radiomechaniky a zbrojíře. Vedle školní činnosti se pedagogové a frekventanti věnovali konstrukci nových nebo úpravám stávajících větroňů i motorových letounů. V roce 1949 došlo k jejímu přesunu z Liberce do Liptovského Mikuláše. K VOŠLM více např.: Miroslav IRRÁ, *Československé vojenské letectvo 1945–1950*, Cheb 2006, s. 595–600.

⁷⁷ Jaroslav PRCHAL a kol., *Aeroklub Liberec 1945–1995*, Liberec 1995, s. 6.

⁷⁸ RNDr. Jiří Förchtgott a jeho žák Jiří Tomsa dosáhli s Kranichem dne 19. srpna 1947

⁶⁸ K dvoumístnému větroni VT-52 Jeřáb (DFS Kranich) více: Jan BRSKOVSKÝ, *Když létaly Jeřáby*, Letectví a kosmonautika 25–26, 1997, s. 42–49.

⁶⁹ Kachna je jedním z mála dvoumístných větroňů, kde byla sedadla umístěna vedle sebe, na rozdíl od Kranicha, kde posádka seděla za sebou. Tento typ posloužil za vzor pro dvoumístný větroň konstrukce pod označením LG-130 Kmotr, který v padesátých a šedesátých letech létal na československých letištích. Více: L. VEJVODA – J. PLACHÝ, *Větroně v Československu*, s. 59–62.

⁷⁰ Se základním výcvikem.

⁷¹ Jaroslav PRCHAL, osobní konzultace, 21. 8. 2014. Jaroslav Prchal byl bývalý instruktor ZPŠ Hodkovice, později náčelník letiště na Královce (Jablonec nad Nisou) a krajský náčelník v Liberci.

mraku. Pro tento způsob létání existovaly kurzy pro létání dle přístrojů (PP). Kurz na kluzáku DFS Kranich stál 350 Kčs. Pomyslným vrcholem se stal akrobatický kurz označovaný jako AK v ceně 1 200 Kčs za týden⁷⁹ na větroni DFS Habicht,⁸⁰ realizovaný v Hodkovicích.⁸¹ Tento kluzák však byl ve vlastnictví vojenské správy, tj. přidělený VOŠLM Liberec.⁸²

Paralelně s kurzy výkonného létání probíhaly v ZPŠ také kurzy instruktorů. Rozlišovaly se tři základní druhy kurzů a to IS, IN a ID. Pro realizaci kurzů A a B musel pilot projít kurzem IS za 200 Kčs, který se zaměřoval na precizní zvládnutí vzletu pomocí gumového lana a přistání na školním kluzáku. Takto vyškolení instruktoři se posléze vraceli do svých aeroklubů, kde se věnovali základnímu výcviku. Role instruktora spočívala především ve vizuální kontrole prováděných letů, jelikož školní kluzáky byly jednomístné. V případě nouze mohl udávat pokyny pouze svým hlasitým křikem. Odbočky ČNA (lidově řečeno aerokluby) působící na rovinných letištích využívaly jako primární způsob vzletu navigákem, pro který byl určen kurz IN v ceně 350 Kčs za jeden týden. Pro získání instruktorského oprávnění na dvoumístném větroni musel zájemce absolvovat ID kurz v hodnotě 500 Kčs za jeden týden.⁸³

Závěrem

Rokem 1945 započalo znovuzrození bezmotorového létání v českých zemích. Příznacné pro něj bylo ohromné nadšení pro letecké sporty, což dosvědčuje 250 odboček ČNA necelý rok po skončení druhé světové války. V následujících letech došlo ke snižování počtu odboček. Většinou je pohltily větší odbočky v rámci reorganizací nebo se nepodařilo vystavět životaschopné rovinné letiště, což patřilo mezi důvody dalšího rušení letišť a aeroklubů vhodných pro motorový výcvik v první polovině padesátých

let.⁸⁴ Pokud jde o leteckou techniku, jednalo se v roce 1945 v absolutní většině o kořistní letadla, která zůstala v českých zemích po odchodu německé armády nebo byla získána z letecké školy v Grunau. Postupně byla doplňována a nahrazována nově vyrobenými československými kluzáky a větroni. V roce 1949 dosahoval poměr v počtu nově vyrobených a kořistních kusů přibližně 1:1.⁸⁵ S příchodem výcviku na dvoumístných větroních LF-109 Pionýr došlo k dalšímu snížení počtů německé techniky, jelikož SG-38 již neměly využití.⁸⁶ Většina kluzáků a větronů německé konstrukce byla vyřazena do poloviny padesátých let dvacátého století.

Výcviková činnost v jednotlivých odbočkách ČNA byla z větší části obnovena již v roce 1945. Ke sportovně hodnotným letům docházelo ve větším množství až v dalších letech, především 1946 a 1947. Přestože finanční náklady na sportovní letectví nebyly v jednotlivých odbočkách vysoké, za levné rozhodně nejde označit kurzy v ZPŠ. Do konce roku 1952 fungoval systém ZPŠ, který byl posléze sjednocen v Ústřední plachtařskou školu ve Vrchlabí. Období 1945–1948 se stalo odrazovým můstkem v nové epoše československého sportovního letectví. V únoru 1948 došlo k zákazu letové činnosti, který byl postupně uvolňován až do letních měsíců.⁸⁷ V souvislosti s tím začaly státní orgány zabavovat větroně a motorové letouny v soukromém vlastnictví. Všechny odbočky zemských aeroklubů přešly pod centrální řízení Aeroklubu republiky Československé. V jednotlivých aeroklubech vznikly tzv. akční výbory, které prověřovaly politickou spolehlivost členů.⁸⁸ Toto prověřování a státní, popř. politická kontrola sportovního letectví se staly na dalších čtyřicet let každodenní realitou. Důraz se kladl na masovost výcviku a přípravu budoucích vojenských pilotů.⁸⁹ Již v průběhu roku 1948 docházelo k přechodu především příměstských aeroklubů pod patronaci znárodněných podniků.⁹⁰ Jako dobrý příklad

absolutní výšky 4 500 m n. m. v bouřkovém mraku. Vzlet provedli v Hodkovicích. Více: Jiří FÖRCHTGOTT, *Plachtění v šedém*, Rozlet 48, 1947, s. 10.

⁷⁹ V. ŠILHAN, *Zemské plachtařské školy v roce 1947*, s. 11.

⁸⁰ Zajímavostí je, že akrobatický kluzák DFS Habicht se ve variantách s různým rozpětím využíval k výcviku pilotů pro německé raketové stíhačí letouny Me 163 Komet. Více: Ivo PEJČOCH, *Messerschmitt Me 163 Komet*, Praha 2007, s. 36.

⁸¹ *Plachtařské kurzy v Hodkovicích*, Rozlet 15, 1946, s. 11.

⁸² J. PRCHAL a kol., *Aeroklub Liberec*, s. 7.

⁸³ V. ŠILHAN, *Zemské plachtařské školy v roce 1947*, s. 11.

⁸⁴ Více: Vojtěch HÁJEK, *Historie sportovního letectví v Libereckém kraji do roku 1970*, Praha 2016. Rigorózní práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, s. 71–109.

⁸⁵ NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 854, inv. č. 560, sign. XIX. 1.

⁸⁶ Více: V. HÁJEK, *Proměna koncepce plachtařského výcviku 1945–1955*.

⁸⁷ NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 855, inv. č. 561.

⁸⁸ Např. Dokumenty Aeroklubu Česká Lípa, *Oznámení o konání prověrky*, neinventarizováno (v osobním vlastnictví Aeroklubu Česká Lípa).

⁸⁹ Ján GREXA – Milena STRACHOVÁ, *Dějiny sportu*, Brno 2011, s. 181.

⁹⁰ NA, f. Ministerstvo dopravy I, k. 854, inv. č. 560.

Ize uvést například Aeroklub Jablonec nad Nisou,⁹¹ který nejprve patřil pod generální ředitelství národního podniku Elektro-Praga Jablonec nad Nisou a následně dalším vývojem vzniklých podniků, například Elektro-Praga Rýnovice, posléze Elektro-Praga Jablonecké Paseky a nakonec AZNP Rýnovice,⁹² součást AZNP Mladá Boleslav.⁹³ Roku 1951 vznikl dle sovětského vzoru Dobrovolný svaz lidového letectví (dále jen Doslet), který byl pouze kolektivním členem nově založeného Svazu pro spolupráci s armádou. Na podzim došlo k plné integraci Dosletu do Svazarmu i k centrálnímu řízení a úplné kontrole leteckých sportů do roku 1989.⁹⁴

Obr. č. 1: Dvoumístný větroň DFS Kranich na letišti v Medlánkách
Zdroj: Osobní archiv Petra Prchala

⁹¹ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou, f. ONV Jablonec nad Nisou 1945–1954, k. 22, inv. č. 45.

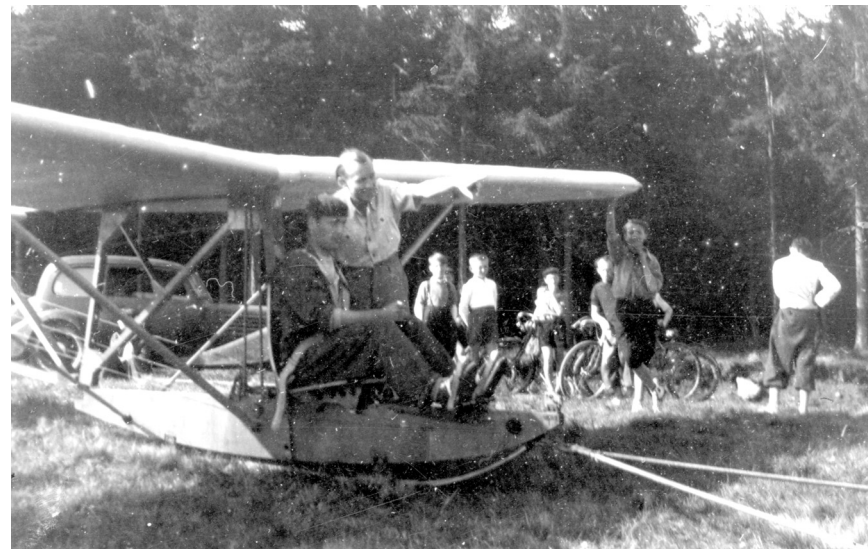
⁹² K létání na Královce více: Vojtěch HÁJEK, *Aeroklub Jablonec nad Nisou a letiště Královská vyššina 1947–1952*, Fontes Nissae – Prameny Nisy 1, 2017, s. 2–17.

⁹³ Srov. David FEJGL, *Historie podniku Liaz* [online], [citováno dne: 22. 1. 2017]. Dostupné z: <http://www.liaz.cz/historie.php>.

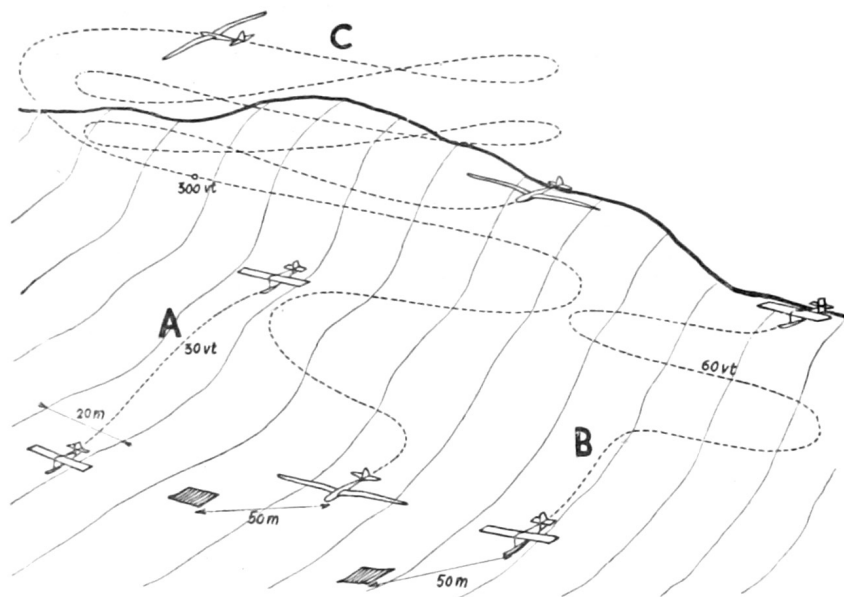
⁹⁴ Srov. Vojtěch HÁJEK, *Na křídlech vlasti – Sportovní letectví v poválečné době*, Dějiny a současnost 9, 2020, s. 38–41.

*Obr. č. 2: Větroně na letišti v Medláncách. Odpředu DFS Wiehe, DFS Kranich, DFS Weihe, Z-24 Krajánek a dvě Granau Baby GB IIb
Zdroj: Osobní archiv Petra Prchala*

*Obr. č. 3: Instruktor uděluje poslední pokyny žákovi před vzletem na školním kluzáku Z-23 Honza, Královka 1947
Zdroj: Osobní archiv Petra Prchala*

Obr. č. 4: Grafické znázornění podmínek pro splnění zkoušek A, B a C
 Zdroj: Karel Elšnic, *Výcvik plachtaře I*, Praha 1946, s. 10

Recepce kultu Alžběty Durynské mezi urozenými ženami 13. a 14. století. Příspěvek k poutím a relikviím

The Cult of Elizabeth of Hungary among Noble Women of the 13th and 14th Centuries. Pilgrimages and Relics

Kateřina Sládková

Abstrakt

Studie se věnuje počátkům kultu sv. Alžběty Durynské na dvorech urozených žen 13. a 14. století ve střední Evropě. Zaměřuje se na fenomén svatosti spojený s hrobem světice. Spirituální setkávání se svatostí Alžběty Durynské je sledováno ve dvou rovinách, skrze shromažďování ostatků a skrze zbožné pouti k hrobu světice. V závěru sleduje paralely mezi projevy úcty k sv. Alžbětě, sv. Hedvice a Anežce Přemyslovně.

Abstract

The study examines the origins of the devotion to St. Elizabeth of Hungary (d. 1231) at noble women's courts of 13th and 14th century Central Europe. This included collecting the saint's relics as well as pilgrimages to her tomb. After tracing these phenomena, the study compares them to those of St. Hedwig of Silesia and Agnes of Bohemia.

Klíčová slova

pout' – relikvie – kult – světice – Alžběta Durynská – Hedvika Slezská

Keywords

pilgrimage – relics of saints – cult – canonized noble women – Elizabeth of Hungary – Hedwig of Silesia

Středověká úcta ke světcům

Svatost je významným duchovním, teologickým, náboženským, institucionálním, společenským i politickým fenoménem středověku, který podléhá společenským změnám.¹ Od 12. století se setkáváme s novou formou svatosti, kdy veřejné mínění díky příkladnému či výjimečnému životu přiřklo dané osobě titul světce. „*Lid se již nespokojoval s uctíváním význačných přímělniců, kteří žili v dávných dobách a vzdálených krajích. Naopak se začal zajímat o známé a v nedávné době žijící osoby.*“² Středoevropský prostor reflektuje tuto novou formu svatosti o něco později, zejména ve století třináctém.³ Dochází k nárůstu počtu asketických světic, které nezdávka pocházejí, na rozdíl od středomoří, z aristokratického prostředí.⁴ Ženská svatost se v jejich případě stává svatostí dědičnou, vázanou na generace svatých předků. Není spjata jen s řeholním životem, ale také s životem v manželství nebo vdovství.⁵

¹ Jacques LE GOFF – Jean Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, Praha⁴ 2020. Ve středověku neexistoval žádný univerzální model svatosti, je třeba ji posuzovat v různých kontextech a dobách. Heslo *Svatost*, in: Lexikon des Mittelalters, Bd. IV, München 2003, s. 2014–2018; André VAUCHEZ, *Světec*, in: Středověký člověk a jeho svět, Jacques Le Goff (ed.), Praha 2003, s. 263–290; TÝŽ, *Sainthood in the later Middle Ages*, Cambridge 2005; Arnold ANGENENDT, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994; Renate BLUMENFELD-KOSINSKI – Tímea SZELL (eds.), *Images of Sainthood in Medieval Europe*, Cornell University Press 1991; Peter BROWN, *The cult of the saints: its rise and function in Latin Christianity*, Chicago, 2015.

² Ve Středomoří se s touto novou formou svatosti setkáváme již od 12. století. A. VAUCHEZ, *Světec*, s. 281.

³ Martin Nodl zdůrazňuje specifické proměny (proces transformace) ve vnímání ženské a mužské svatosti. Martin NODL, *Středověké dilema ženské svatosti*, in: Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (eds.), Pardubice 2006, s. 105. Nicméně podstatným katalyzátorem proměn je příchod a působení mendikantů.

⁴ Od konce 12. století dochází ke kvantitativnímu nárůstu počtu světic, ve 13. století dokonce ženy reprezentovaly čtvrtinu všech světců. Michael GOODICH, *Vita Perfecta. The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century*, Stuttgart 1982, s. 173.

⁵ K tomu M. NODL, *Středověké dilema ženské svatosti*, s. 105–114; Gábor KLANICZAY, *Holy rulers and blessed princesses: dynastic cults in medieval central Europe*, Oxford 2002; Maciej MICHALSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań 2004.

Klíčovou roli ve vnímání svatosti a následném šíření kultu hraje, stejně jako v dřívějších dobách, světcovo tělo. Věřící mu projevují úctu skrze pouti k hrobu nebo prostřednictvím shromažďování ostatků. Ostatky neboli relikvie (lat. *reliquiae*) jsou jednak tělesné pozůstatky světců (tzv. primární relikvie), ale také předměty s životem svatých spojené, které užívali nebo kterých se dotýkali (tzv. sekundární relikvie). Mezi ně patří například fragmenty oděvu, obuvi a jiných osobních předmětů.⁶ Ostatky jsou ústředním tématem středověké zbožnosti, neboť představují viditelný a hmotný most mezi člověkem a svatým. V ostatcích zůstávají svatí, kteří se na nebi za dosud živé věřící u Boha přimlouvají, stále fyzicky přítomni. Je jim proto připisována zázračná moc, která dokáže věřícím pomoci duchovně, ale i tělesně.⁷ Ve vrcholném a pozdním středověku je shromažďování ostatků jedním z podstatných projevů religiozity jednotlivců (v kontextu jejich soukromé zbožnosti), i náboženských a sekulárních společenství. Ve spojitosti s vládnoucí elitou se relikvie mnohdy stávají mocným politickým nástrojem.⁸

Hrob s tělesnými ostatky světce je prostorem neustálé komunikace mezi nebem a zemí, místem, kde je možné žádat o pomoc, odpuštění i spásu vlastní duše. Stává se proto cílem poutníků z blízkých i vzdálenějších destinací.⁹ Důvody náboženské pouti mohly být ryze devociální a privat-

⁶ K definici ostatků a rozlišení na primární a sekundární relikvie Heslo *Reliquien*, in: Lexikon des Mittelalters, Bd. 7, München 1995, s. 702–704; srov. Britská *Encyclopedia of medieval pilgrimage* rozlišuje primární relikvie (části těla), sekundární relikvie (předměty užívané svatým) a terciální relikvie (předměty, které se dotkly primárních či sekundárních relikvií). Heslo *Relics*, in: Encyclopedia of medieval pilgrimage, Larissa Taylor (ed.), Leiden 2010, s. 597–599. Z početné zahraniční literatury vybírám Cynthia HAHN, *The Reliquary Effect: Enshrining the Sacred Object*, London 2017; TÁŽ, *Passion relics and the medieval imagination: art, architecture, and society*, Oakland 2020; Charles FREEMAN, *Holy bones, holy dust: how relics shaped the history of medieval Europe*, New Haven 2011.

⁷ Maria STARNAWSKA, *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008, s. 39–41.

⁸ K reprezentativní a politické funkci ostatků na dvoře Karla IV. Martin BAUCH, *Divina favente clemencia: Auserwählung, Frömmigkeit und Heilungsvermittlung in der Herrschaftspraxis Kaiser Karls IV.*, Köln 2015.

⁹ Z početné literatury k náboženským poutím vybírám Heslo *Pilger*, in: Lexikon des Mittelalters, Bd. 6, Lukasbilder bis Plantagenet München, Zürich 1993, s. 2148–2150; Larissa TAYLOR (ed.), *Encyclopedia of medieval pilgrimage*, Leiden 2010; Lenz KRISSETTENBECK – Gerta MÖHLER (eds.), *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins*, München 1984;

ní, jejichž smyslem je uctít světce a stopy zázraku, který se na místě – cíli zbožného putování – udál, prosebné a děkovné s cílem poprosit Boha či světce o pomoc, podporu, uzdravení, případně poděkovat za již proběhnuvší uzdravení.¹⁰ Nicméně v případě vládnoucích vrstev to nebyvaly důvody jediné. Pouti panovníků si musíme primárně spojit, podobně jako jejich aktivitu na poli shromažďování relikvií, s politicko-reprezentativními motivy a dynastickými zájmy.

Studie se zaměřuje na fenomén svatosti spojený s hrobem a ostatky oblíbené středověké světice Alžběty Durynské a na recepci jejího kultu na středoevropských panovnických dvorech. Klade si otázku, zdali a za jakých okolností se urozené ženy z panovnických dynastií „setkávaly“ se světicí, ať už prostřednictvím poutí, či shromažďováním jejich ostatků, a zdali (případně jak) tato „setkání“ dále reflektovaly při péči o její kult.

Alžběta a „*filiae sanctae Elisabeth*“

Alžběta se narodila roku 1207 jako dcera uherského krále Ondřeje a jeho první ženy Gertrudy, pocházející ze slavného rodu Andechs-Merano. Ve čtyřech letech opustila Uhry a s početným doprovodem se vydala do Durynska na dvůr lantkraběte Heřmana, za jehož syna Ludvíka se v budoucnu měla provdat. Z manželství s lantkrabětem Ludvíkem, které bylo uzavřeno roku 1221 na hradě Wartburg u Erfurtu, se jí narodil jeden syn a dvě dcery. Již během manželství se, inspirovaná františkánskými ideály, věnovala

charitativní činnosti a pomoci potřebným. Konala tak se souhlasem svého muže, který jí v době své nepřítomnosti svěřil správu země. Po smrti lantkraběte Ludvíka na křížové výpravě roku 1227 musela vzdorovat nátlaku ze strany manželových příbuzných, aby se znovu provdala. Pod vlivem svého zpovědníka Konráda z Marburku opustila dvůr a rozhodla se pro život v chudobě, zasvěcený péči o nemocné. Založila v Marburku špitál sv. Františka a sama v něm nemocné ošetřovala. Zemřela 17. listopadu 1231 snad vyčerpáním či na nějakou nemoc ve věku 24 let.¹¹ O čtyři roky později byla v Perugii papežem Řehořem IX. svatořečena.

Alžbětina svatá pověst překračovala hranice Durynska již záhy po její smrti. Hrob v marburské katedrále, každoročně navštěvovaný houfy poutníků, se stal jedním z nejoblíbenějších poutních míst v Říši. Příběh Alžběty vzbuzoval pozornost a vyvolal do té doby nevídanou odezvu na dvorech vládnoucích rodů napříč Evropou od Uher až po Portugalsko.¹² Zejména urozeným ženám, které v ní spatřovaly nový křesťanský vzor, imponovala nejen svým odhodláním. Mohly se jako ženy **identifikovat** s některou z Alžbětínských životních rolí princezny, manželky, matky a vdovy, zakladatelky špitálu, pečovatelky a oddané křesťanky hlásící se k ideálům masivně se šířící františkánské zbožnosti. Představovala vzor

Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002. Stav bádání o náboženských poutích v českých zemích odráží např. publikace Zdeňka BOHÁČE, *Poutní místa v Čechách*, Praha 1995. Srov. Jiří MIHOLA (ed.), *Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*, Brno 2010. K poutím Karla IV. do Říma Kateřina KUBÍNOVÁ, *Imitatio Romae – Karel IV. a Řím*, Praha 2006. K poutním odznakům Tomáš VELÍMSKÝ, *Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages*, in: *Wallfahrten in der europäischen Kultur: Tagungsband Pribram*, 26.–29. Mai 2004. Pilgrimage in European culture: proceedings of the symposium Pribram, May 26th–29th 2004, Daniel Doležal – Hartmut Kühne (eds.), Frankfurt am Main 2006, s. 253–270.

¹⁰ Typologie poutí ve středověku je širší. Vedle devociálních, prosebných a votivních poutí existovaly ještě penitenciální pouti, kdy byla pouť uložena jako trest, nebo pouti v zastoupení, tyto typy poutí ovšem nebudou předmětem příspěvku. Vycházím z typologie poutí dle Pierre-André SIGAL, *Les différents types de pèlerinage au Moyen Age*, in: *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins*, s. 76–86.

¹¹ Z velkého množství především německé literatury vybírám *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige: Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Ausstellung zum 750. Todestag der hl. Elisabeth*, Sigmaringen 1981; Walter HEINEMEYER, *Die heilige Elisabeth in Hessen*, in: *700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283–1983. Ausstellung. Katalog 4*, Marburg 1983, s. 13–92; Uwe BREDEHORN (ed.), *St. Elisabeth-Kult, Kirche, Konfessionen*, Marburg 1983; Romer JUNGER, *Krone, Brot und Rosen. 800 Jahre Elisabeth von Thüringen*, München – Berlin 2006; Dieter BLUME – Matthias WERNER (eds.), *Elisabeth von Thüringen-eine europäische Heilige. Katalog*, Petersberg 2007; Christa BERTELSMEIER-KIERST, *Elisabeth von Thüringen und die neue Frömmigkeit in Europa*, Frankfurt am Main 2008. V Maďarsku se tématu věnuje např. Gábor KLANICZAY, *Saint Elizabeth of Hungary: A European Saint*, in: *Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe – L'Europe des valeurs, Classica-Mediaevalia-Neolatina III*, Ladislaus Havas – Ladislaus Takács – Emericus Tegyei (eds.), Debreceni 2009, s. 201–222; TÝŽ, *Holy rulers and blessed princesses: dynastic cults in medieval central Europe*, Oxford 2002. Na Slovensku je věnována pozornost zejména kultu sv. Alžběty, viz: Ivan GERÁT, *Obrazové legendy sv. Alžběty: téma, médium a kontext*, Bratislava 2009; TÝŽ, *Iconology of charity: medieval legends of Saint Elizabeth in Central Europe*, Leuven 2020. Kultem Alžběty Durynské v Čechách a na Moravě se zabývá kniha Helgy Susanne SCHMIDTBERGER, *Die Verehrung der Heiligen Elisabeth in Böhmen und Mähren bis zum Ende des Mittelalters*, Marburg an der Lahn 1992.

¹² K tomu G. KLANICZAY, *Saint Elizabeth of Hungary*, s. 201–222.

vhodný k následování, který uznávala jak světská (císař Fridrich II.), tak církevní moc.

Studie se soustředí pouze na okruh urozených žen ze střední Evropy ze dvora Přemyslovců, Lucemburků, Piastovců (zejména slezských) a velmi okrajově Arpádovců a Anjouovců,¹³ které příklad sv. Alžběty ovlivnil.¹⁴ Vybrané ženy spojovala vedle výše uvedeného genderového a identifikačního hlediska také snaha **participovat** na svatosti Alžběty Durynské. Napodobovaly její skutky a aktivně se podílely na šíření kultu ve svých krajích, kde zakládaly špitály, podporovaly mendikantské řády či shromažďovaly ostatky svěťce.

Ženská svatost ve střední Evropě 13. století je, jak již bylo řečeno, svatostí dědičnou, vázanou na generace svatých předků. Ženy z vládnoucích středoevropských rodů mezi sebou pojilo **vzájemné pouto příbuzenské** a v jejich žilách kolovala i kapka krve adorované svěťce. Maďarský historik Gábor Klaniczay je proto souhrnně označuje jako *filiae sanctae Elisabeth*.¹⁵

Jedním z východisek příspěvku je uvědomění si genderové diferenciaci projevů úcty k Alžbětě Durynské, kdy urozené ženy kráčely ve stopách svěťce ve snaze o specificky ženské „*imitatio sancti Elisabeth*“,¹⁶ například ve formě nápodoby asketických praktik či charitativní činnosti.¹⁷ Ač je tato

perspektiva důležitá, nelze její význam nadřadit ostatním už jen z toho důvodu, že interpretace postavená jen na genderové analýze může být vzhledem k typu pramenů (hagiografické spisy) a jejich torzovitosti zkreslená. Studie musí zohledňovat nejen genderová, ale i rodová specifika úcty ke svěťci, stejně jako politicko-reprezentativní roli žen na panovnickém dvoře či jejich fundátorskou a mecenášskou činnost ve vztahu k recepti a šíření kultu svěťce.

Setkání se svěťci: shromažďování ostatků ve 13. století a otázka poutí k hrobu

Raná úcta k Alžbětě na přemyslovském dvoře

První vlna poutí k hrobu Alžběty se odehrála již záhy po její smrti roku 1231. Informuje nás o tom Caesarius z Heisterbachu, když uvádí: „...*v době, kdy ještě tělo Alžběty nebylo pochováno a bylo vystavováno v Marburku, houf zbožných nejenže odtrhal nebo odřezal kusy látek, v nichž měla zavinutou tvář, uřezali jí i vlasy a nehty, ba dokonce kusy uší a prsní bradavky.*“¹⁸ Tuto spontánní lidovou úctu popisuje i zpráva papežských komisařů o výsledku svědků ohledně svatě Alžběty v lednu 1235.¹⁹

Již roku 1232, za episkopátu biskupa Jana II. z Dražic, jsou ostatky Alžběty (paže, zub a další) uváděny jako součást svatovítského pokladu.²⁰ To znamená rok po smrti a tři roky před kanonizací. Tato informace,

předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, Brno 2009, s. 603–609; M. NODL, *Středověké dilema ženské svatosti*, s. 105–114.

¹⁸ Albert HUYSKENS (ed.), *Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth*, Marburg 1908, s. 139. K tomu Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha 2010, s. 184.

¹⁹ V pramenech 13. století nenalzáme přímé zmínky o poutích urozených žen ze sledovaného okruhu k hrobu Alžběty, ale zcela vyloučit je nemůžeme. Oproti tomu úcta k ostatkům svěťce a jejich shromažďování je v prostředí středoevropských panovnických dvorů spolehlivě doložena.

²⁰ Tomáš Pešina z Čechorodu uvádí, že se jedná o paži, zub a další. Později přibyla část lebky a jiných kostí, další relikvie schraňoval ve 14. století karlštejnský poklad. Thomas Joannes PESSINA DE CZECHOROD, *Phosphorus septicornis stella alias matutina. Hoc est: Sanctae metropolitanae divi Viti ecclesiae Pragensis majestas et gloria*, Pragae 1673, s. 432, 522. Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 8, 57, 118.

¹³ Alžběta patří mezi rodové svěťce, jejichž kult je skrze příslušníky rodu Arpádovců a posléze i Anjouovců rozšiřován v zahraničí. Velké oblibě se Alžběta díky ženám spřízněným s rodem Anjouovců těšila například v Neapolském království.

¹⁴ Časově je příspěvek vymezen obdobím zhruba 130 let od smrti Alžběty Durynské, tj. od roku 1231, až po spektakulární pouť císaře Karla IV. v doprovodu dvou královen Anny a Alžběty roku 1357 do Marburku.

¹⁵ G. KLANICZAY, *Holy rulers and blessed princesses: dynastic cults in medieval central Europe*, s. 209–243.

¹⁶ Zvláště ženy generačně stejně staré jako Alžběta nebo o jednu generaci mladší.

¹⁷ Ke konceptu gender v historii klíčový a již mnohokrát vydaný text Joan SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, The American Historical Review 5, 1986, s. 1053–1075. K genderu v medievistickém bádání např. Caroline Walker BYNUM, *Svatá hostina a svatý púst: náboženský význam jídla pro středověké ženy*, Praha 2017; Lisa M. BITEL – Felice LIFSHITZ, *Gender & Christianity in Medieval Europe: New Perspectives*, Philadelphia 2008. V českém prostředí k tomu např. Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „*Aby se žádne pohlaví necítilo opovrženým, přijal Bůh podobu muže a zrodil se z ženy*“: zkoumání středověku prizmatem genderu, in: Historická dílna, 7. sborník příspěvků přednesených v roce 2012, Plzeň 2013, s. 123–132; TÁŽ, *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*, in: Historik na Moravě: profesoru Jiřímu Malířovi,

zaznamenaná až Tomášem Pešinou z Čechodoru (1673), by potvrdovala, že ostatky Alžběty byly předmětem zbožné úcty nejen v bezprostředním okolí jejího hrobu, ale také na sousedních panovnických dvorech ještě před svatořečením roku 1235. Svědčí rovněž o tom, že dříve, než vznikly první písemné záznamy o Alžbětině životě, se její svatá pověst bleskově šířila i v urozeném prostředí převážně ústní cestou. Na pražském, vratislavském a uherském dvoře byl Alžbětín příběh dobře známý.

Otázkou zůstává, jak se ostatky do svatovítského pokladu dostaly. Svatovítské inventáře je dávají do spojitosti s episkopátem biskupa Jana II. z Dražic, který mohl teoreticky navštívit Alžbětín hrob záhy po její smrti a ostatky získat. Stejně tak ale mohl ostatky svatovítskému chrámu darovat někdo z přemyslovské dynastie či jiný církevní hodnostář. Jan II. z Dražic může figurovat i v otázce další relikvie nacházející se v Čechách, tj. konvičky, kterou měla Alžběta Durynská používat na hojivou mast. Tato relikvie se nachází již od druhé poloviny 13. století v klášteře premonstrátů v Teplé. Mohla být darem Jana II., který klášter podporoval, při svěcení tepelské baziliky, nebo při opravě kostela, kdy se světily čtyři oltáře.²¹

Důležitým mezníkem v rozvoji kultu je pochopitelně svatořečení Alžběty 27. května 1235 v Perugii a následná slavnostní elevace 1. května 1236, organizovaná císařem Fridrichem II. Ostatky svěťice musely být pro tuto událost speciálně připraveny. Hlava (resp. lebka) svěťice byla oddělena od zbytku těla, aby mohla být při slavnosti korunována a umístěna do speciálně upraveného relikviáře ve tvaru hlavy.²² Ostatní relikvie byly přemístěny z hrobu do relikviářů.²³ Rozhodující část ostatků však uložili při elevaci do oloveného sarkofágu. V něm zůstaly až do roku 1249, kdy byl dokončen nákladný bohatě zdobený relikviář.²⁴ V době, kdy se ostatky

nacházely v improvizované schránce, vytékal, dle legendy, ze sarkofágu vonavý olej se zázračnými léčivými účinky.

Slavnostní elevace a translace 1. května 1236 se podle líčení Caesaria z Heisterbachu účastnili poutníci z království českého, uherského a dokonce i z Francie: „...z různých království, jmenovitě z Německa, Čech, Uher a také z Francie, proudil o květnových kalendách tak velký zástup lidí obou pohlaví, všech společenských vrstev a věků, že jejich počet překonal všechny odhady.“²⁵ Obsahově zaujme zejména informace, že se mělo jednat o poutníky obojího pohlaví. To znamená, že se slavnosti neúčastnili jen církevní hodnostáři z uvedených krajů, ale snad také urozené ženy z panovnického prostředí doprovázené svými mužskými příbuznými.²⁶

V případě žen spojených s přemyslovskou dynastií se mohlo jednat o tehdy již skoro šedesátiletou královnu vdovu Konstancii. Pocházela z arpádovského rodu a byla na přemyslovském dvoře nejbližší příbuznou Alžběty Durynské. Příběh své neteře dobře znala, snad se s dívkou setkala v mládí i osobně.²⁷ Podporovala zakladatelské aktivity své dcery Anežky ovlivněné příkladem Alžběty minimálně tím, že jí poskytla pozemky pro

---

ba se stala společně s vitrážovými okny z Marburku základem ikonografie sv. Alžběty. K tomu Ivan GERÁT, *Téma a médium – poznámky k počátkům obrazového kultu sv. Alžběty*, in: Svátec a jeho funkcie v spoločnosti I., Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš (eds.), Bratislava 2006, s. 317–331; TÝŽ, *Iconology of Charity*, s. 46–56.

²⁵ „...a diversis regnis, Alamanie videlicet, Boemie, Ungarie, necnon et Francie, tante turbe populorum utriusque sexus, diverse regionis atque conditionis et aetatis ad diem in Kalendis Maii prefixam confluerunt, ut numerus omnem estimationem humanam transcenderet.“ *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 43, Alfons Hilka (ed.), Bonn 1933, s. 386. K účasti poutníků M. FRASE, *Die Translation der heiligen Elisabeth am 1. Mai 1236: Überlegungen zur Teilnehmerzahl des Festes und zur Problematik des Ökumenders*, in: Elisabeth, der Deutsche Orden und ihre Kirche. Festschrift zur 700jährigen Wiederkehr der Weihe der Elisabethkirche Marburg 1983, Marburg 1983, s. 39–42.

²⁶ Venkovanky a měšťanky ze vzdálenějších zemí na elevaci v Marburku ještě nepředpokládám, kult svěťice prozatím nebyl v těchto zemích dostatečně rozšířený.

²⁷ Setkání roku 1211 při cestě do Durynska v Kloboukách a Zábrdovicích naznačují pouze tzn. zábrdovická falza. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomus II, Inde ab a MCXCVIII usque ad a. MCCXXX* (dále jen CDB), Gustav Friedrich (ed.), Praga 1912, s. 391–393, č. 97. K tomu Dana ZAPLETALOVÁ, *Dva brněnské románské emporové kostely a jejich vztah k další brněnské zděné architektuře. Co prozrazuje krinoidový vápenec?*, Brno v minulosti a dnes 33, 2020. V tisku, nestránkováno.

²¹ Dana STEHLÍKOVÁ, *Relikviář ve tvaru konvičky s nádobkou na hojivou mast sv. Alžběty Uherské*, in: Svatá Anežka Česká: princezna a řeholnice: publikace s katalogem k výstavě, Vladimír Kelnar (ed.), Praha 2011, s. 302; srov. Libuše UREŠOVÁ, *Předměty liturgického určení*, in: Středověké umělecké řemeslo ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, Dagmar Hejdová – Olga Herbenová – Helena Königsmarková (eds.), Praha 1986, s. 13, č. 80; H. S. SCHMIDTBERGER, *Die Verehrung der heiligen Elisabeth*, s. 31.

²² Před elevací byly kosti odděleny od měkkých tkání, které byly uloženy v měděných a stříbrných schránkách do původního hrobu.

²³ Např. do relikviáře ve tvaru ruky, který byl uchovávan v klášteře premonstrátů v Altenbergu.

²⁴ Relikviář domečkového typu vznikl pod patronátem řádu německých rytířů. Reliéfy se scénami ze života Alžběty Durynské zdobily všechny čtyři strany relikviáře. Jejich podo-

zajištění špitálu sv. Františka.²⁸ Sama se přiklonila k fundaci cisterciácké a se svým mladším synem Přemyslem založila roku 1233 klášter v Předklášteří u Tišnova. Oba, nejprve Přemysl roku 1239 a o rok později i samotná Konstancie, byli v klášteře pohřbeni. Tympanon pocházející z kláštera a zhotovený snad ještě za života Konstancie nebo nedlouho po její smrti odborníci tradičně spojovali s vyobrazením královny, nověji pak s ideovým okruhem sv. Františka, kdy se uvažovalo o sv. Kláře nebo Anežce.²⁹ Jiří Doležal však dosavadní interpretaci zpochybňuje a na základě ikonografické analýzy raného typu zobrazení Alžběty Durynské v Marburku spatřuje v ženě na tympanonu právě sv. Alžbětu.³⁰ Připustíme-li tento výklad, zobrazení Alžběty v cisterciáckém klášteře by muselo poukazovat na těsnější, řekněme snad i osobní vztah Konstancie k dynastické světici uctívané v rodě, z něhož pocházela i do něhož se provdala.³¹

²⁸ CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Pragae 1942, s. 90–92, 121–123, č. 85, 103; Jiřina JOACHIMOVÁ, *Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů*, Umění, 1968, s. 495–501; TÁŽ, *Prodej Přestického újezdu v stavebních dějinách kláštera Anežky Přemyslovny*, Umění, 1964, s. 96–98.

²⁹ Aleš FLÍDR, *Tympanon takzvaný „z Předklášteří s královnou Konstancí“*, Bulletin Moravské galerie v Brně 61, 2005, s. 155–164.

³⁰ Jiří Doležal předpokládá velmi ranou úctu k Alžbětě Durynské v Čechách i na Moravě. Ženskou postavu na tympanonu spojuje s ikonografickým typem raného zobrazování Alžběty v Říši. Jiří DOLEŽEL, *Tišnovský tympanon: k rané úctě a ikonografii sv. Alžběty Durynské*, *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 2011, s. 33–67. Teorii nelze přijímat bez výhrad. Odpověď na otázku, proč světice spojená s žebravými řády, zaujímá přední místo v klášteře cisterciáckém, se opírá o ikonografickou analýzu a povětšinou nepřímé doklady úcty k Alžbětě v přemyslovském rodě.

³¹ Zdali považovat výskyt patrocinií sv. Alžběty v místech spojených s vdovským majetkem Konstancie za nepřímý doklad její úcty, je sporné. V trnavském klášteře klarisek je doloženo konpatrocinium klášterního kostela sv. Alžběty a sv. Kláry v listině z roku 1251. Nelze jej však spojit s Konstancí, neboť ta své vdovské statky v okolí Trnavy krátce před tímto datem prodala svému synovi a bratru Alžbětě Bělovi IV. K tomu Vladimír RÁBIK, *Počátky konventu klarisek v Trnavě v středověku*, *Studia Capuccinorum Boziniensia* III, 2017, s. 58–71. Na Moravě na území Kunovicka, které bylo vdovským statkem královny Konstancie, se nachází farní kostel sv. Alžběty. Nejstarší písemná zmínka o kostele je až z roku 1378, ale teoreticky zde mohl být kostel a patrocinium již dříve. K tomu Petr JOKEŠ, *Soupis patrocinií na jižní Moravě (A register of dedications in south Moravia)*, *Časopis Matice moravské* 1, 2013, s. 143; TÝŽ, *Medieval south moravian patron saints – a survey*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 143/3, 2016, s. 481–499.

Přenesení ostatků se teoreticky mohla účastnit Kunhuta Štaufská se svým manželem, králem Václavem I. Kunhuta byla příbuzná císaře, král Václav byl bratrancem světice. Itinerář krále Václava nám příliš neprozradí, nejbližší zápis se vztahuje až k červnu 1236, kdy vystupuje jako svědek v listině císaře Fridricha II. O úctě Kunhuty k Alžbětě nemáme žádné doklady, jejímu srdci byla bližší cisterciácká fundace kláštera Marienthal, který založila roku 1234.

Přítomnost Anežky Přemyslovny při translaci ostatků se dá takřka vyloučit. Anežka složila již na jaře roku 1234 řeholní sliby a žila ve svém klášteře. Anežčina legenda by takovou událost jistě zaznamenala, zvláště když hned v počátku zdůrazňuje příbuzenský vztah s Alžbětou.³² Nicméně o Anežčině velmi rané úctě k Alžbětě máme nepochybné doklady již z května 1235, tedy z doby krátce po Alžbětině svatořečení.³³ Papež Řehoř IX. v listu adresovaném královně Beatrici Kastilské³⁴ označuje Anežku, dceru českého krále, jako ženu „*opojenou příkladem sv. Alžběty*“.³⁵ Takřka od samotného počátku se tedy na činy a zakladatelské aktivity Anežky, zejména na fundaci špitálu, nahlíželo jako na „*imitacio sancti Elisabeth*“,³⁶ a to nejen v Čechách, ale také u papežské kurie a na evropských panovnických dvorech. Logicky se nabízí otázka, zdali se Anežka nesetkala se sveticí nepřímo skrze její ostatky. Prameny nám ale odpověď neposkytnou. Pokud by Anežka za svého života relikvii Alžběty Durynské získala, uložila by ji, podobně jako

³² Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Legenda Blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry: kritický rozbor textový i věcný legendy a čtyř listů s nejstarším (původním) textem milánského rukopisu*, Praha 1932, s. 11.

³³ CDB III/1, s. 140–141, č. 114

³⁴ Beatrix Kastilská se před příchodem do Kastilie jmenovala Alžběta a byla dcerou Filipa Švábského a sestrou tehdejší české královny Kunhuty.

³⁵ Alžběta je v listu přirovnávána k nádobě vyvolené, k číši, z níž se opojila Anežka, panna a služebnice Kristova, dcera českého krále, která odmítla císařského ženicha, aby mohla za doprovodu svatých panen následovat s vlajkou kříže ženicha věčného. „*Inebriasti quoque poculo vasis hujus Agnetem ancillam Christi virginem, natam regis Boemiae, sororem tuam, in cuius aetate rebus asperis experimur coelestis conversationis insignia, ita ut imperialis culminis oblata fastigia fugiens sicut reptilia venenata et nuda vexillum triumphale crucis arripiens jam procedat obviam sponso suo accensis lampadibus choro sacrarum virginum comitata.*“ CDB III/1, s. 140–141, č. 114.

³⁶ K tomu Christian-Frederik FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag: Leben und Institution, Legende und Verehrung*, Nordhausen 2008, s. 193–202.

jiné relikvie, ve svém klášteře.³⁷ Ostatky uváděné ve svatovítském pokladu tedy do spojitosti s ní dávat nemůžeme.

Ceremonie v Marburku se patrně účastnili církevní hodnostáři spojení s českým prostředím. Jejich jména neznáme, avšak na základě pozdější úcty v diecézi lze uvažovat o již zmíněném pražském biskupu Janu II. či o pozdějších olomouckých biskupech Konrádu z Friedberka³⁸ nebo Brunu ze Schauenburku.³⁹ Na úctu k Alžbětě v olomoucké diecézi poukazují ostatky Alžběty, které se od konce šedesátých let 13. století, tedy za episkopátu biskupa Bruna, nacházejí také v olomoucké katedrále.⁴⁰

Raná úcta k Alžbětě na vratislavském dvoře

Ve Slezsku, zvláště na dvoře vratislavských Piastovců, se úcta k Alžbětě začala šířit rovněž záhy po smrti světice. Největší propagátorkou alžbětinského kultu byla vévodkyně Anna, manželka Jindřicha II. Pobožného. Anna, starší sestra Anežky Přemyslovny, se narodila někdy mezi lety 1201–1204 v Praze. Již v dětském věku byla poslána do slezské Třebnice, aby se následně provdala za syna vládnoucího vévody Jindřicha Bradatého a Hedviky z Andechs-Merano. Manželský svazek, z něhož vzešlo minimálně deset potomků, výrazně přispěl k dobrým vztahům a čilým kontaktům mezi přemyslovskými Čechami a piastovským Slezskem, které přetrvávaly ještě dlouho po Annině smrti. Manžele nejpozději ve třicátých letech zaujaly nové žebrové řády, které se rozhodli ve Vratislavi podpořit nejprve společným založením kláštera minoritů. Další fundace již musela Anna vykonat sama jako vdova nebo společně se svými syny, neboť Jindřich padl v boji proti Tatarům na Lehnickém poli. Anna měla vliv na politický

i církevní vývoj v zemi a díky vdovskému zajištění byla relativně finančně nezávislá. Mohla tak ve Vratislavi podpořit dostavbu (resp. opravu) kláštera minoritů, vybudovat špitál, který svěřila do péče křižovníků s červenou hvězdou, či založit klášter klarisek.⁴¹

Slezští vévodové byli s Alžbětou Durynskou příbuzensky spjati skrze své matky, Anna byla její sestřenicí, Jindřich bratrancem.⁴²

Anna mohla být jednou z urozených žen, které se na pouť k hrobu světice vydaly.⁴³ Ve spise *Vita Annae ducissae Silesiae*,⁴⁴ Životě Anny, sepsaném nedlouho po smrti vévodkyně roku 1265 v prostředí kláštera klarisek, nalézáme o Alžbětě Durynské hned několik zmínek. Anna obdarovala katedrálu v Marburku, kde se nachází hrob Alžběty, mešními rouchy.⁴⁵ Připustíme-li variantu, že Anna při této příležitosti hrob Alžběty navštívila, je otázka, kdy se cesta mohla odehrát.⁴⁶ První možností je období od smrti Alžběty do roku 1240, což by předpokládalo cestu za účasti manžela Jindřicha a mezi porody čtyř dětí. Nebo se pouť mohla odehrát až po lehnické tragédii a konsolidaci země v období od roku 1242 patrně do 1250.⁴⁷ Při příležitosti pouti k hrobu (nebo za jiných nám neznámých okolností) mohla Anna získat relikvii žebra sv. Alžběty. Z *Vita Annae* víme,

⁴¹ K fundacím a politickým aktivitám včetně možné regentské vlády Anny Slezské Kateřina SLÁDKOVÁ, *Anna Slezská a její fundace*, *Marginalia Historica* 1, 2011, s. 54–78; TÁŽ, *Anna Slezská*, in: *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby = Die heilige Agnes von Böhmen und die großen Frauengestalten ihrer Zeit*, Praha 2013, s. 209–218.

⁴² Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich: Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głogowscy, zagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy = Genealogy of Silesian Piast dynasty = Die Genealogie der schlesischen Piasten*, Kraków 2007.

⁴³ K tomu se kloní i Gábor Klanczay.

⁴⁴ Život Anny byl edičně zpracován Alexandrem Semkowiczem, viz: *Vita Annae ducissae Silesiae*, in: *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski IV.*, Alexander Semkowicz (ed.), Lwów 1884, s. 656–661. Dále citováno pouze jako: *Vita Annae*, s. 656–661. Originál tohoto rukopisu je uložen v Rukopisné sbírce Univerzitní knihovny ve Vratislavi, sig. IV F 193.

⁴⁵ „... ad sanctam Elizabeth in Marchburg dedit etiam casulam.“ *Vita Annae*, s. 659. Další legendistou zmíněné dary putovaly do Prahy k Anežce, do Třebnice, do Krakova k hrobu sv. Stanislava či do Říma.

⁴⁶ Pokud jde o praktickou realizaci cesty, Marburk není až tak vzdáleným cílem, je jen třikrát dále než Praha, kam Anna často cestovala.

⁴⁷ Cesta by se teoreticky mohla odehrát i v pozdějších letech, ale vzhledem ke zprávě o vlastnictví relikvie sv. Alžběty nejpozději roku 1250, se přikláním k tomuto vymezení.

³⁷ Relikvie získané Anežkou se v klášteře nacházely ještě v době Karla IV., který si je při návštěvě kláštera prohlížel a jednu z nich, část prstu sv. Mikuláše, si rovněž vyžádal.

³⁸ Konrád z Friedberka vydal 2. května 1257 listinu pro kostel sv. Alžběty v Marburku, kterému dedikoval oltář svatého Jana Křtitele. *Hessisches Urkundenbuch. Urkundenbuch der Deutschordens-Ballei Hessen. Erster Band. 1207–1299*, Arthur Wyss (ed.), Leipzig 1879, s. 115, č. 147. K tomu Tomáš SOMER – Eva SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka: biskup, na kterého se mělo zapomenout*, *Časopis Matice moravské* 1, 2013, s. 22.

³⁹ Bruno byl roku 1236 hanovským kanovníkem. K Brunovi kupříkladu David SYCHRA, *Raná církevní kariéra Bruna ze Schauenburka (1229–1245)*, *Časopis Matice moravské* 1, 2017, s. 35–49.

⁴⁰ Roku 1268 byly ostatky Alžběty vloženy do oltáře v kapli Jana Křtitele v olomoucké katedrále. CDB V/2, Gustav Friedrich – Jindřich Šebánek – Šáša Dušková (eds.), Praha 1981, s. 116, č. 552.

že relikvii vlastnila a roku 1250 ji již jako součást zlatem a stříbrem zdobeného relikviáře darovala třebnickému klášteru společně s mešními rouchy určenými oltáři sv. Alžběty.⁴⁸

Anna již ve čtyřicátých letech 13. století po smrti svého muže vybuodovala ve Vratislavi špitál zasvěcený své sestřenci sv. Alžbětě.⁴⁹ Inspirovat ji mohly jak charitativní aktivity Alžběty, tak její sestra Anežka, která založila špitál v Praze již v první polovině třicátých let 13. století.

Kult Alžběty Durynské byl ve slezské Vratislavi, obývané zejména německým obyvatelstvem, natolik rozšířený, že našel brzy odezvu také v zasvěcení hlavního městského kostela. Volbu patrocina lze opět dát do kontextu s vládnoucí rodem, v tomto případě synem Anny Jindřichem III. Patrocinium je poprvé zmíněno již roku 1251.⁵⁰

Úctu ke sv. Alžbětě reflektuje také rostoucí obliba jejího jména mezi vládnoucími rody. Anna svou dceru, která se narodila nejpozději roku 1232, pojmenovala bezpochyby po své slavné sestřenci Alžbětě. Do té doby se jméno v rodě Piastovců, Přemyslovců ani Andechs-Merano nevykytovalo.

Další urozenou ženou, která uctívala sv. Alžbětu ve Slezsku, byla Annina tchyně a zakladatelka cisterciáckého kláštera v Třebnici, Hedvika z rodu Andechs-Merano.⁵¹ Hedvičina legenda *Vita sanctae Hedwigis*, stejně jako obrazový kodex z roku 1352 na příbuzenské vazby s Alžbětou upozorňují opakovaně.⁵² Hedvika dokonce vlastnila relikvii spjatou s Alžbětou

Durynskou, a sice její závoj.⁵³ Tato relikvie se musela dostat do Vratislavi v období od smrti Alžběty (roku 1231) do roku 1243, kdy Hedvika zemřela. Představuje tedy velmi raný doklad o účtě k Alžbětě na vratislavském dvoře i v třebnickém klášteře. Okolnosti zisku relikvie nejsou známy. Nelze ji však řadit k relikviím, které klášteru darovala Anna (žebro sv. Alžběty), jelikož ty se do Třebnice dostaly až v padesátých letech 13. století. Hedvika i její blízcí měli relikvii závoje ve velké účtě. Hedvika si dokonce přála, aby po smrti závojem zakryli její tvář. A to se také stalo. Po nějakém čase se třebnická abatyše Gertruda, dcera Hedviky, rozhodla závoj z tváře své matky sejmout⁵⁴ a uchovávat jej nadále jako památku na svou matku a sestřenci. Závoj se stal rodovou relikvií, která se přímo dotýkala obou světic. Stojí tedy na počátku společně projevované úcty k Alžbětě a Hedvice ve Slezsku. Uctívání Alžběty společně s Hedvikou našlo odezvu rovněž v Čechách, na Moravě i v Říši.⁵⁵

Ani v druhé polovině 13. století neupadá kult sv. Alžběty v zapomnění. Svátek sv. Alžběty, který připadá na 19. listopad, se již záhy po její smrti objevuje v kalendářích církevních řádů.⁵⁶ Její příběh se stává součástí populární *Zlaté legendy* a postupně se šíří po celé Evropě. Nicméně prameny nám v tomto období neposkytují žádné zprávy o poutích k hrobu svěťice či relikviích uchovávaných na dvorech urozených žen ze sledovaného

1353, in: Getty Museum, Los Angeles, Ms. Ludwig XI 7 (83.MN.126), fol. 10.

⁴⁸ Závoj mohl patřit mezi ty relikvie, které věřící získali ještě před pohřbem Alžběty Durynské.

⁴⁹ K této události se váže zázrak – kněžna ležela s otevřenými ústy, z nichž se linula líbezná vůně, a čelo Hedviky kdysi bíle dokonale zářilo. *Vita Hedwigis*, s. 582, 583. K tomu Kazimierz JASIŃSKI, *Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej*, in: Europa Środkowa i Wschodnia w Polityce Piastów, Krystyna Zielińska (ed.), Toruń 1997, s. 202.

⁵⁰ V červnu 1269 navštívilo premonstrátský klášter Louka u Znojma kolegium diecézních biskupů a udělilo odpustky věřícím, kteří zavítají do klášterního kostela ve svátky světců, jimž jsou zde zasvěceny dva oltáře, k oltáři sv. Hedviky a sv. Alžběty. Už samotná souvislost úcty ke sv. Alžbětě společně s Hedvikou, svatořečenou o dva roky dříve, je v našem prostředí ve 13. století jedinečná. Viz: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV* (dále jen CDM), Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, s. 26, č. 21. K tomu Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 796. Od 14. století bývaly svěťice znázorňovány společně např. na tympanonu v marburské katedrále z roku 1360, jehož objednavatelem byl magdeburský biskup Otta Hessenský, pravnu Alžběty.

⁵⁶ Nejprve, již roku 1236, se objevuje v cisterciáckých kalendářích. K účtě mezi církevními řády H. S. SCHMIDTBERGER, *Die Verehrung der heiligen Elisabeth*, s. 29–39.

⁴⁸ „... et costum sancte Elizabeth ornatam auro et argento,” *Vita Annae*, s. 659.

⁴⁹ Podle zjištění Aleny Vocelkové je zakládací listina špitálu z roku 1253 jen potvrzením již dříve založené instituce. Polský badatel Marek Słońe datuje na základě Anniny titulace založení špitálu do období, kdy byla Anna regentkou, tj. duben 1241 až březen 1242. K tomu Alena VOCELKOVÁ, *Špitál sv. Alžběty ve Wrocławu ve 13.–15. století v širším kontextu středověkého špitálnictví ve střední Evropě*, Praha 2016, s. 21. Bakalářská práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy. Srov. Marek SŁOŃ, *Szpitalie średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa 2000, s. 133.

⁵⁰ Kostel vysvětil již pod jménem sv. Alžběty biskup Tomáš I. dne 19. listopadu 1257, tedy na svátek sv. Alžběty.

⁵¹ K Hedvice z početné literatury vybírám: Antoni KIEŁBASA, *Święta Jadwiga Śląska*, Warszawa 1990; Romuald KACZMAREK, *Święta Jadwiga Śląska*, Wrocław 1993; Józef SWASTEK – Kazimierz BOBOWSKI (eds.), *Księga Jadwiżañska: międzynarodowe symposium naukowe Święta Jadwiga w Dziejach i Kulturze Śląska, Wrocław – Trzebnica, 21–23 wrzeźnia 1993 roku*, Wrocław 1995.

⁵² *Vita sanctae Hedwigis* (dále jen *Vita Hedwigis*), in: Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski IV., Alexander Semkowitz (ed.), Lwów 1884, s. 513; *Vita beatae Hedwigis*,

okruhu. V českém či slezském prostředí lze uvažovat o pokračující úctě k Alžbětě v Anežském klášteře, snad také na přemyslovském dvoře,⁵⁷ ve Slezsku v Třebnici a v Anniných vratislavských fundacích.⁵⁸

Shromáždování ostatků a pouti k hrobu ve 14. století Pouť Alžběty Rejčky?

Od 14. století, a zejména od jeho druhé poloviny, pozorujeme oživený zájem o kult sv. Alžběty mezi panovnickými i šlechtickými rody.⁵⁹ Úcta k Alžbětě pronikala rovněž mezi širší vrstvy společnosti a Marburk nadále patřil k oblíbeným poutním místům v Říši.

Mezi poutníky směřujícími k hrobu sv. Alžběty se ve 14. století objevují i urozené ženy. Jednou z nich byla patrně také Alžběta Rejčka se svou dcerou Anežkou. Královna vdova se v doprovodu své dcery vydala na počátku

⁵⁷ Přemysl Otakar II. a jeho žena Kunhuta se více zasazovali o šíření kultu sv. Hedviky, jejíž kanonizace se oba účastnili. K tomu Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II., král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 154. Účast českého krále na kanonizaci vyzdvihuje *Vita Hedwigis*, s. 631–632. Ke vztahu Kunhuty ke sv. Hedvice František PALACKÝ, *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII, XIV und XV Jahrhundert* 1, Praha 1847, s. 289, č. 57. Královně Kunhutě, pocházející z arpádovského rodu a udržující kontakty se svými příbuznými Jolentou či Kingou, musela být svatá Alžběta rovněž dobře známá.

⁵⁸ Úcta k Alžbětě se šířila i v dalších oblastech dnešního Polska, podílely se na ní ženy z rodu Piastovců rodově spjaté rovněž s Arpádovci, např. krakovská kněžna Kinga, Salomea, manželka Kolomana a švagrová Alžběta, kališská kněžna Jolenta a její dcera Alžběta a Hedvika. Jolenta dokonce poslala do Marburku roku 1292 kalich na znamení úcty ke sv. Alžbětě. K tomu K. JASIŃSKI, *Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej*, s. 205–206. Dvůr uherských Arpádovců a později také Anjouovců zůstává jedním z center úcty k rodové světici. K tomu zejména G. KLANICZAY, *Holy rulers and blessed princesses*, s. 298–331.

⁵⁹ Kult a pouti k hrobu světice se pojily i nadále (stejně jako roku 1236) s politickými zájmy římských panovníků. Roku 1326 (tedy u příležitosti devadesáti let od translace ostatků za účasti císaře) se k hrobu Alžběty vydal římský král Ludvík Bavor s početným doprovodem urozených říšských pánů. Jediným pramenem, který tuto událost zachycuje, je zdobená mříž před hrobem Alžběty, na níž jsou účastníci pouti vyobrazeni. K tomu Hans Joachim von BROCKHUSEN, *Wallfahrt zu Elisabeth und Fürstentreffen in Marburg 1326. Figuren auf dem Tresorgitter der Grabeskirche*, in: St. Elisabeth – Kult, Kirche, Konfessionen, s. 13–15.

léta roku 1333 na poutní cestu do Porýní. Rejčka si na sklonku svého života zjevně přála navštívit tamější známá poutní místa a získat ostatky pro svůj klášter v Brně. Z listin potvrzujících pravost Rejčkou získaných relikvií máme představu o průběhu cesty a zejména o jednotlivých zastávkách.⁶⁰ Z Kolína nad Rýnem neputovaly ženy do Trevíru, jak se dříve mylně předpokládalo, ale 5. července 1333 navštívily klášter augustiniánek v Gräfenrode u Gothy, kde získaly nádobu s olejem sv. Kateřiny.⁶¹ Hrob sv. Alžběty v Marburku nebyl proklamovaným cílem pouti, ale je pravděpodobné, že se ženy během cesty z Porýní ve městě zastavily. Jelikož ostatek světice nezískaly, nebyla zastávka v Marburku v listinách zaznamenána.

Pro zastavení u hrobu Alžběty Durynské hovoří tři důvody. Prvním a nejdůležitějším je samotná poloha města, které se nachází na přímé zpáteční cestě mezi Kolínem a Grafenrode, kde obě ženy pobývaly. Zastavení v Marburku se při pohledu na mapu jeví jako logické. Město a hrob sv. Alžběty mohly navštívit mezi 27. červnem a 2. červencem, v závislosti na dalších zastaveních a cestovní rychlosti.

Privátním důvodem Rejčky mohla být úcta ke světici, jejíž jméno při svatbě s králem Václavem II. přijala.⁶² Jméno Alžběta se muselo v rodě Přemyslovců těšit velké oblibě, jelikož ho nesla již Václavova dcera, křtěná jako Elisabeht, česky zvaná Eliška. Ani v Rejččině rodu to nebylo jméno neznámé, odkazovalo na Rejččinu babičku Alžbětu, dceru Anny Slezské.

Poslední nepřímý doklad o inspiraci Marburkem se skrývá v architektuře. Klášterní kostel Panny Marie v Brně, který Rejčka nechala vystavět, resp. jeho trojlístý závěr vykazuje nápadnou podobnost s marburským kostelem sv. Alžběty. Paralely nalézáme ale rovněž s vratislavskými kos-

⁶⁰ CDM VI, Josef Chytil (ed.), Brno 1854, s. 350–352, č. 458–461.

⁶¹ Relikvie oleje sv. Kateřiny je v CDM popsána jako dar od augustiniánů v Trevíru, což předpokládalo zastávku v tomto městě. Jindřich Šebánek však upozornil na špatné čtení listiny. *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1, Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Jindřich Šebánek (ed.), Brno 1932, s. 116. K tomu Jakub VÍTOVSKÝ, *Brněnský Alramův dvorec, královský dům a nástěnná malba thébské legie v čele se sv. Gereonem z královské kaple*, in: Court chapels of the high and late middle ages and their artistic decoration: [proceedings from the international symposium, Convent of St. Agnes of Bohemia = Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba: sborník příspěvků z mezinárodního symposia, Klášter sv. Anežky České 23. 9. – 25. 9. 1998], Praha 2003, s. 433.

⁶² *Zbraslavská kronika = Chronicon aulae regiae*, Praha 1976, s. 123.

tely z podobné doby. Ve všech uvedených případech jde o inspiraci stře-doevropským modelem memoriální stavby s trojkonchou (tedy stavbou čtvercového půdorysu se třemi apsidami). Vzorem tohoto typu staveb je právě kostel sv. Alžběty v Marburku.⁶³

Motivy Alžbětiny pouti lze považovat za ryze privátní, poukazují na její osobní zbožnost na sklonku života i na péči, kterou věnovala své hlavní fundaci.

Kult Alžběty Durynské mohl oslovit i královnu Elišku Přemyslovnu. V její závěti se dočteme, že relikvii Alžběty spolu s mnoha jinými vlastnila. Byla součástí truhličky darované Eliškou waldsaskému klášteru. Mělo jít o cilicium sv. Alžběty, avšak o okolnostech získání relikvie žádné zprávy nemáme.⁶⁴

Projevem alžbětinské úcty u dvora Elišky mohla být i jedna z nástěnných maleb v domě U Kamenného zvonu, který sloužil jako královská rezidence. Podle Zuzany Vsetečkové je na malbě v kapli znázorněna Alžběta Durynská s královskými insigniemi žezlem a jablkem, v červeném plášti podšitým hermelínem, u jejích nohou klečí již dříve identifikovaná donátorka Eliška Přemyslovna.⁶⁵ Pokud bychom tuto interpretaci přijali, svědčilo by to o silné osobní úctě Přemyslovny k světici. Avšak výše uvedené atributy nejsou přesvědčivým dokladem o zobrazení Alžběty a v pramenech nenacházíme ani další zmínky o zvláštní úctě k Alžbětě ze strany královny (kromě výše zmíněného vlastnictví relikvie).

Pouť císaře Karla, císařovny Anny a královny vdovy Alžběty roku 1357

Poslední příklad pouti urozených žen k hrobu svaté Alžběty⁶⁶ propojuje

aspekt dynastické pouti s privátní zbožností a ziskem ostatků. Jedná se o společnou pouť uherské královny vdovy Alžběty Lokýtkovny, římské císařovny Anny Svidnické a císaře Karla IV. do Marburku. Je však nutné připomenout, že hrob svaté Alžběty představoval jednu z důležitých zastávek při delší poutní cestě po Říši.⁶⁷

Nejprve si položíme otázku, proč se tato specifická skupina, tedy císař a dvě královny, na pouť do Marburku vypravila. Důvody bychom měli hledat v politické, diplomatické i reprezentativní rovině. Společným jmenovatelem však byla úcta k Alžbětě Durynské, která patřila k duchovním vzorům jak Anny Svidnické, tak Alžběty Lokýtkovny. Obě ženy sice po otci pocházely z rodu Piastovců,⁶⁸ avšak manželství v případě Alžběty Lokýtkovny či výchova v případě Anny je brzy zavedly na uherský dvůr Anjouovců. Anna Svidnická de facto od čtyř let po smrti otce vyrůstala v Budíně se svou matkou Kateřinou, sestrou uherského krále.⁶⁹ Její výchovu zde jistě ovlivňovala dominantní Alžběta Lokýtkovna. Úcta k arpádovské světici byla na budínském dvoře i po nástupu nové dynastie Anjouovců stále živá, a právě Alžběta Lokýtkovna patřila k nejvýraznějším ctitelkám svěťce.⁷⁰ Není tedy překvapivé, že se pouti účastnila právě ona.

Nejdůležitější personou pouti byl císař, pro něhož měla společná pouť s uherskou královnou rovněž politický význam v podobě sblížení s budínským dvorem. Nicméně i on patřil, jak samotný průběh návštěvy Marburku ukázal, k propagátorům kultu svaté Alžběty.

Stručně zde popíšeme průběh pouti, resp. návštěvu v Marburku.⁷¹ Ces-

⁶⁷ K dalším zastávkám patřil Kolín nad Rýnem a Cáchy.

⁶⁸ Obě rovněž propagovaly kult slezské svěťce Hedviky.

⁶⁹ K Anně Svidnické Mlada HOLÁ, *Sňatek Karla IV. s Annou Svidnickou*, *Historie–Otázky–Problémy* 2, 2011, s. 69–76.

⁷⁰ Královna Alžběta vykonala již dříve roku 1343 pouť do Říma. I zde odkazovala na svou svatou příbuznou Alžbětu, když do baziliky sv. Petra darovala koberec s postavami světců. Nechyběly mezi nimi arpádovské rodové svěťce Alžběta a Markéta. K pouti do Říma Stanisław SROKA, *Pielgrzymka królowej Elżbiety Łokietkówny do Rzymu*, *Peregrius Cracoviensis* 4, 1996, s. 157–163. K Alžbětě Lokýtkovně Jan DĄBROWSKI, *Elżbieta Łokietkówna, 1305–1380*, Kraków 2007.

⁷¹ K průběhu pouti Hans Walter STORK, *Der pilgernde Kaiser. Karl IV. am Schrein der hl. Elisabeth von Thüringen*, in: Elisabeth von Thüringen und die neue Frömmigkeit in Europa, s. 150–170; Peter WORSTER, *Überlegungen zur Pilgerfahrt Kaiser Karls IV. nach Marburg 1357*, in: 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283–1983, s. 27–34, s. 90–93; Jan HRDINA – Hans Walter STORK, *Bericht über den Besuch Kaiser Karls IV. am 18./19.*

⁶³ Stavba kostela Panny Marie započala ještě před Rejččinou poutí. Paul CROSSLEY, *The Architecture of Queenship: Royal Saints, Female Dynasties and the Spread of Gothic Architecture in Central Europe*, in: *Queens and Queenship in Medieval Europe*, London 1995, s. 263–300.

⁶⁴ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Závět Elišky Přemyslovny*, in: *Královský Vyšehrad 3. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci, Kostelní Vydří 2007*, s. 128–143. Opis listiny a zmínka o relikvii sv. Alžběty, s. 138–140.

⁶⁵ Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Nástěnné malby v domě U zvonu na Staroměstském náměstí v Praze*, in: *Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, Klára Benešová (ed.), Praha 2010, s. 144–145.

⁶⁶ Poslední, co do obsahu článku, ale první skutečně pramenně doložená pouť.

ta královny a císařského páru začala v Praze, kam Alžběta Lokýtkovna přicestovala v dubnu 1357. Po několika dnech se společně s početným doprovodem⁷² na konci dubna vydali do Říše, přičemž hrob sv. Alžběty byl jednou ze zastávek na celé poutní cestě.⁷³ O průběhu návštěvy v Marburku je kupodivu známo poměrně málo, nejpodrobněji událost líčí pokračování *Gesta Treverorum*.⁷⁴ Do města dorazil průvod v podvečer 20. května.⁷⁵ Na následující den 21. května, tedy neděli po svátku Nanebevstoupení, bylo naplánováno procesí s ostatky světic. Této specifické ceremonie se z početného doprovodu císaře účastnila jen menší skupina (cca 24 osob). Císař při ní spolu s knížaty a pány shromážděnými v Marburku nesl demonstrativně Alžbětinu rakev (resp. relikviářovou schránku) městem. Poté uspořádal velkou slavnost. Manipulace s rakví za osobní účasti císaře připomíná slavnostní elevaci roku 1236 za účasti císaře Fridricha II., ale také průběh ukazování ostatků v Praze, kde úloha předvádějího připadla vládcovi. Akt tedy spadá do kontextu Karlovy praxe veřejné inscenace uctívání ostatků svatých.⁷⁶

Pozoruhodné marburské pouti se účastnila jen menší skupina vysoce

---

Mai 1257 (!) in Marburg, Cronica episcoporum Treverorum, Trier nach 1388, in: Elisabeth von Thüringen — eine europäische Heilige, s. 324–325. V česky psané literatuře není událost, kromě stati Martina Baucha, popsána. Martin BAUCH, *Žbožný vládce. Uctívání svatých a ostentativní zbožnost jako prostředek upevnění moci a posílení legitimacy vlády*, in: Císař Karel IV. 1316–2016: první česko-bavorská zemská výstava, Jiří Fajt (ed.), Praha 2017, s. 79–85.

⁷² Prameny se zmiňují až o 700 jezdcích, nicméně samotná návštěva Marburku byla vzhledem k itineráři císaře doprovázena jen hrstkou nejbližších.

⁷³ K průběhu pouti z pohledu Alžběty Lokýtkovny Dragoș Gh. NĂSTĂSOIU, *Patterns of Devotion and Traces of Art The Pilgrimage of Queen Elizabeth Piast to Marburg, Cologne, and Aachen in 1357*, Umění 1, 1996, s. 29–43. K jednotlivým zastávkám itinerář císaře Karla: Eberhard HOLTZ, *Itinerar Kaiser Karls IV. (1346–1378)*, Work in progress, Berlin 2013, [online], [citováno dne: 16. 2. 2022]. Dostupné z: www.regesta-imperii.de/fileadmin/user_upload/downloads/ri_viii_itinerar.pdf

⁷⁴ Marcus MÜLLER, *Eine Trierer Bistumschronik aus der Zeit des Großen Schismas*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 49, 1997, s. 335–377.

⁷⁵ Data pobytu v Marburku se v odborné literatuře liší. Většina autorů se kloní k příjezdu do města již 18. května, nicméně Martin Bauch na základě Karlova itineráře a obsahu listin poukázal na nesrovnalosti v líčení cesty. Přiklání se k příjezdu 20. května ve večerních hodinách. M. BAUCH, *Žbožný vládce. Uctívání svatých a ostentativní zbožnost jako prostředek upevnění moci a posílení legitimacy vlády*, s. 80.

⁷⁶ Tamtéž, s. 79–85.

postavených osob z doprovodu císaře.⁷⁷ Byly mezi nimi špičky duchovenstva,⁷⁸ slezští vévodové,⁷⁹ kancléři královny a císařovny a čeští páni.⁸⁰

I když se o tom zprávy kronikářů nezmiňují, lze podle všeho, co o metodách Karla IV. víme, předpokládat, že se při této příležitosti nespokojil jen pouhým uctěním ostatků, ale že si některé jejich části vyžádal.⁸¹ Mohlo se jednat o fragment Alžbětiny lebky a další dva ostatky, které pak putovaly přímo do karlštejnských sbírek.⁸² Během pouti snad získal také druhotnou, kontaktní relikvii v podobě klenotu z majetku sv. Alžběty, který měla durynská lankraběnka prodat za účelem pomoci chudým. Císař ji nechal

---

⁷⁷ Záznamy o účastnících cesty do Marburku nemáme. Worster i Stork při jejich identifikaci vychází z rozboru svědků v listinách vydaných Karlem během pouti. P. WORSTER, *Überlegungen zur Pilgerfahrt Kaiser Karls IV. nach Marburg 1357*, s. 27–34; H. W. STORK, *Der pilgernde Kaiser. Karl IV. am Schrein der hl. Elisabeth von Thüringen*, s. 158, 159.

⁷⁸ Dle rozboru svědečných řad v listinách vydaných krátce před poutí do Marburku a po ní předpokládají výše uvedení autoři pravděpodobnou účast představitelů kléru: biskupa olomouckého Jana Očka z Vlašimi, který později v sedmdesátých letech v Praze založil dva špitály zasvěcené sv. Alžbětě, biskupa řezenského Fridricha, Dětricha z Portic, tehdy biskupa modenského, a litomyšlského biskupa a Karlova kancléře Jana ze Středy. Mezi církevními preláty nalezneme také Petra II. z Rožmberka, probošta kolegiální kapituly Všem svatých na Pražském hradě. Rožmberkové již před samotnou poutí šířili úctu k Alžbětě v jihočeském prostoru. Dokladem jsou patrocinia sv. Alžběty ve Vyšším Brodě či v Krumlově či vlastnictví relikvie sv. Alžběty, kterou v relikviáři s ostatky dalších svatých Rožmberkové získali a následně darovali roku 1354 vyšebrodskému klášteru. K tomu Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. II., Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002, s. 19. Obrazový kodex Liber Depictus, jehož součástí je i podrobné zobrazení legendy o sv. Alžbětě, byl podle zjištění Petra Reitingera vytvořený pro Petra II. z Rožmberka. Viz: Lukáš REITINGER, *Krumlovský Liber depictus a jeho první čtenář*, in: Karel IV. a Emauzy: liturgie, text, obraz, Praha 2017, s. 247–265.

⁷⁹ Mezi slezskými pány se vykytují Boleslav I. Falkenberský, Boleslav III. Opolský, Jan I. Opavský, Přemysl I. Těšínský. Viz: P. WORSTER, *Überlegungen zur Pilgerfahrt Kaiser Karls IV. nach Marburg 1357*, s. 31.

⁸⁰ Z českých pánů v doprovodu císaře nalezneme Ješka z Vartenberka, Zbyška z Házmburka, Buška z Velhartic, Jindřicha z Hradce, pány z Landštejna, Bočka z Poděbrad, Ješka z Kostelce a pány z Rožberka, Oldřicha, Jana a Jošta. Tamtéž, s. 31, 32. Němečtí historici zvažují také možnou účast Jana Milíče z Kroměříže jako úředníka Karlova dvora.

⁸¹ M. BAUCH, *Žbožný vládce. Uctívání svatých a ostentativní zbožnost jako prostředek upevnění moci a posílení legitimacy vlády*, s. 81.

⁸² Na Karlštejně byl jeden ostatek vložen do rámu v obraze sv. Alžběty v kapli sv. Kříže. Není zřejmé, o jaký typ ostatku jde a za jakých okolností byl získán. V Praze byly Alžbětiny ostatky s ostatními relikvii vystavovány teprve po Karlově smrti. Tamtéž, s. 81.

zlatnický upravit a poté ji daroval hrobu akvilejského patriarchy Bertranda v Udine.⁸³ Zdali nějaké relikvie při pouti roku 1357 získala i Alžběta Lokýtkovna, nevíme.

Ale zpět k motivům pouti do Marburku, které patrně nebyly u hlavních aktérů shodné. Pro Karla IV. se jednalo o reprezentativní pouť, kdy svou ostentativní zbožnost, veřejně demonstrovanou během procesí, využíval jako prostředek k upevnění a posílení moci a vlády. Pro Annu a Alžbětu byla pouť rovněž příležitostí, jak uctít rodovou světici, jejíž kult od dětství znaly a minimálně v případě Alžběty rovněž na svém dvoře podporovaly. V případě Anny Svídnické mohl hrát roli i ryze privátní motiv spojený s prosebnou poutí za narození potomka. Anna, již pět let provdaná za Karla IV., stále marně toužila po dítěti. Dcera, která se jí 19. března 1358, tedy přesně devět měsíců po návštěvě Marburku narodila, nemohla dostat jiné jméno než Alžběta.⁸⁴ Jde sice o jméno rodové, ale časová souvislost s poutí naznačuje, že při výběru jména hrála úcta ke svaté Alžbětě a votivní motiv svou roli.

Po návratu z pouti pozorujeme v českém prostředí nárůst projevů úcty ke světici. Přibývá alžbětinských patrocinií, nově vzniklé špitály jsou svěřovány pod její ochranu, Alžbětu nově nalézáme ve společnosti svatých panen na deskových obrazech i nástěnných malbách v kostelích. O oblíbenosti světice v českém měšťanském i venkovském prostředí svědčí i český překlad její legendy, který vytvořil Tomáš ze Štítého.⁸⁵

Paralely poutí k hrobu dynastických světic

Praxe poutí k hrobu Alžběty našla odezvu i v poutích k místům posledního odpočinku jejich následovnic Hedviky Slezské a Anežky Přemyslovny. Obě ženy doprovázela svatá pověst již za života a jejich hroby navštěvovali poutníci, převážně ženského pohlaví, v hojném počtu záhy po smrti. Alžběta, Hedvika i Anežka⁸⁶ byly zároveň vnímány jako dynastické světice, o jejichž kult projevovali zájem a pečovali také panovníci a urozené ženy v jejich blízkosti.

Hedvika Slezská

Hedvika Slezská zemřela 15. října 1242 v přítomnosti sester, své dcery Gertrudy a snachy Anny. Její tělo bylo uloženo v třebnickém klášteře. Praxe poutí k hrobu začala opět záhy po smrti, avšak zprvu měla zejména lokální charakter.⁸⁷ Zázraky odehrávající se okolo hrobu byly pečlivě zaznamenávány, aby mohly být podkladem pro kanonizaci. Po svatořečení Hedviky roku 1267, na němž měli hlavní podíl Hedvičini potomci vnuk Jindřich III. a arcibiskup Vladislav,⁸⁸ k hrobu světice přicházeli i urození muži a ženy ze zemí vzdálenějších. Účastnili se zejména dvou slavnostních translací, kdy se ostatky Hedviky přemístily nejprve do kaple sv. Jana a posléze roku 1269 do nově vybudované kaple sv. Hedviky.

První slavnost přenesení ostatků v létě roku 1267 se v Třebnici konala za přítomnosti českého krále Přemysla Otakara II. a jeho ženy, královny Kunhuty Uherské. Ta se patrně již tehdy mohla zajímat o zisk ostatků světice.⁸⁹ Účast krále na translaci může připomínat slavnost v Marburku

⁸³ Zakladatel udinského dómu aquilejský patriarcha Berthold V. pocházel z rodu Andechs a byl strýcem Alžběty z matčiny strany. K relikviáři Karel OTAVSKÝ, *Elisabethreliquie: Geschenk Kaiser Karls IV. an den Patriarchen von Aquileia*, in: Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige, s. 325; Chiara URSINI, *Relikviářová spona svaté Alžběty Durynské (Uherské)*, tzv. *Croce spilla*, in: Císař Karel IV., s. 349, 350.

⁸⁴ Dívka narozená roku 1358 a pojmenovaná Alžběta svou patronku rovněž uctívala. Byla provdána za Albrechta III. Habsburského a sídlila mj. na hradě Tirol. Na levém křídle oltáře z hradu Tirol, kde je Alžběta se svým mužem vyobrazena jako donátorka, nalézáme rovněž mezi světicemi sv. Alžbětu Durynskou. Viz: *Kunst in Tirol 1*, Lukas Madersbacher – Paul Naredi-Reiner (eds.), Bozen 2007, s. 332–333. Srov. Romana MELUÍNOVÁ, *Čechy, jižní Tyrolsko a tridentské biskupství kolem roku 1400. Reflexe krásného slohu v malířství*, Praha 2017. Disertační práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017, s. 43.

⁸⁵ K tomu Jaroslav KOLÁR, *Český život sv. Alžběty Durynské a Tomáš ze Štítého*, Mediaevalia Historica Bohemica 4, 1995, s. 221–232.

⁸⁶ Minimálně za vlády Přemyslovců a prvních Lucemburků.

⁸⁷ Mezi poutníky v období od smrti do translace ostatků převažovali vřatislavští měšťané. Viz: *Vita Hedwigis*, s. 585, 586, 588, 590, 596, 597, 601, 602, 606, 608, 609, 613, 616, 619, 620, 623. Osm poutníků přišlo z oblastí vzdálenější, tj. Velkopolska, Malopolska nebo Pomořanska. Ve větší míře byly zastoupeny ženy (31:23). To není ve 13. ani 14. století obvyklé. Dominantní podíl žen na poutích vypovídá o tom, že v myslích věřících byla slezská vévodkyně vnímána jako zvláštní patronka a ochránkyně žen.

⁸⁸ Velký podíl na svatořečení měla Anna Slezská, která se ale kanonizace své tchyně nedožila. Zemřela roku 1265 ve vřatislavském klášteře klarisek.

⁸⁹ Romuald KACZMAREK – Jacek WITKOWSKI, *Dzieje relikwii i relikwiarzy*, in: Święta Jadwiga Śląska: (ok. 1174–1243), s. 35–36; M. STARNAWSKA, *Świętych życie po życiu*, s. 63–64. Edice listu královny Kunhuty in: *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte*, s. 289, č. 57.

z roku 1236 za přítomnosti císaře. Důvody Přemysla Otakara byly, zdá se, ryze praktické, jelikož svou přítomností podpořil dobré vztahy se slezskými Piastovci i svou polskou politiku. Kult sv. Hedviky se v Čechách ve větší míře rozšířil až v polovině následujícího století.

Druhé translace na konci srpna 1269 se po boku slezských Piastovců účastnila další polská knížata, např. krakovský kníže Boleslav se svou ženou Kingou.⁹⁰ Z politických a dynastických důvodů pouť k hrobu světice vykonal roku 1333 i polský král Vladislav Lokýtek. Pouť se v tomto případě stává propagačním politickým nástrojem.

Na šíření kultu Hedviky se podíleli zejména její potomci a příbuzní nejen ve Slezsku, ale i v zahraničí. Propagátorem jejího kultu byl Ludvík I. Lehnicko-Břežský se svou ženou Anežkou, kteří hrob Hedviky navštívili a získali i relikvii světice. Hedvice zasvětili kapli na svém hradě a svou úctu promítli také v obrazovém kodexu *Vita beate Hedwigis*, kde jako donátoři klečí u nohou rodové světice.⁹¹

Anežka Přemyslovna

Pozoruhodné zmínky o dynastické úctě nalézáme také v českém prostředí okolo hrobu Anežky, kterou sice svatá pověst provázela, nicméně svatořečení se dočkala až roku 1989. Legenda *Candor lucie aeternae*⁹² podrobně líčí události a zázraky, které se kolem hrobu Anežky odehrávaly. V souvislosti s Alžbětou Durynskou je pozoruhodná zpráva o chování poutníků u nepo-

hřbeného Anežčina těla. To bylo po dobu čtrnácti dní vystaveno a putovaly k němu početné skupiny poutníků z Prahy a středních Čech. Legenda líčí, jak se poutníci snažili dotknout Anežčina těla: „... přemnoží s velkou úctou dotýkali se prsteny, opasky a jinými věcmi [...] doufajíce, že dotekem dojdou žádoucí pomoci.“⁹³ Někteří patrně ještě před samotným pohřbem získali i ostatek Anežčiných vlasů. Tato praxe silně připomíná zprávy o hrobě Alžběty a davech poutníků snažících se zmocnit ostatku zemřelé.⁹⁴

Existují dva doklady o pouti královen k hrobu Anežky Přemyslovny. Obě pouti jsou rázu čistě prosebného, a to žádosti za uzdravení. Zároveň jako výraz úcty a poděkování se obě královny Anežce nějak odvděčí.

První z nich se vztahuje ke královně Gutě Habsburské.⁹⁵ Podle Anežčiny legendy nechala královna do kláštera přinést svou umírající dceru Markétu a položila ji na hrob Anežky. Zároveň na hrob darovala kasuli. Děťátko posléze kýchlo a po nakojení kojnou bylo doneseno k matce zdravé. Z uvedeného popisu však není zřejmé, jestli se k hrobu Anežky osobně královna vydala. Zprávu lze považovat za svědectví o dynastické úctě k Anežce, o níž se na pražském dvoře tradovalo, že má svatou pověst a dokáže konat zázraky.

Na úctu a pouti k hrobu Anežky se patrně na několik desetiletí pozapomnělo. Jak jinak si vysvětlit, že královna Eliška Přemyslovna ve zlém předtuše ohrožení syna Václava hledá svou pratetu, avšak zprvu neví, kde ji uctít. Nakonec se vydá k bráně kláštera. Eliška po druhém zázraku přislíbí zasadit se o svatořečení své tety.⁹⁶ Ale to je už jiný příběh.⁹⁷ Hrob své

⁹⁰ „Włodislaus dux Slezie et Salzburgensis fratres et episcopi vagantes ipsius duces Slesie eiusdem sancte nepotes et plures Polonie duces,” *Vita sanctae Hedwigis*, s. 631. Kinga, manželka Boleslava Pobožného, rovněž patří ke ctitelkám sv. Alžběty a propagátorkám františkánských idejí. Viz: Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Święta Jadwiga patronka Królestwa Polskiego*, in: *Księga Jadwiżańska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska*, Józef Swastek – Kazimierz Bobowski (eds.), Wrocław 1995, s. 357–370.

⁹¹ Jde o jednu z prvních relikvií, které se vyskytují mimo Třebnici. Ludvík Lehnicko-Břežský je také objednavatelem kodexu *Vita beate Hedwigis* z roku 1352.

⁹² J. K. VYSKOČIL, *Legenda Blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry: kritický rozbor textový i věcný legendy a čtyř listů s nejstarším (původním) textem milánského rukopisu*, Praha 1932. Čerpám rovněž z překladu *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry: překlad středověkého životopisu blahoslavené Anežky dle nejstaršího latinského rukopisu milánského ze začátku XIV. století: dodatek k vydání „Legendy blahoslavené Anežky a čtyř listů svatě Kláry“*, překlad Jan Kapistrán Vyskočil, Praha 1934.

⁹³ J. K. VYSKOČIL, *Legenda blahoslavené Anežky...*, s. 27; „...multi anulīs cingulisque aliis rebus ipsum cum magna deuocione contigebant, sperantes se per gloriose uirginis merita ex rerum predictarum contactu optata remedia percepturos...” viz: J. K. VYSKOČIL, *Legenda blahoslavené Anežky...*, s. 122.

⁹⁴ S podobnou praxí se v případě Hedviky nesetkáváme. Během dvou translací ostatků, kdy se s nimi manipulovalo, mohly být některé z hrobu vyjmuty. Prameny však dokládají ostatky sv. Hedviky mimo Třebnici až kolem poloviny 14. století, kdy se váží k věvodovi Ludvíku z Břehu. Oproti tomu líbezná vůně, která se linula z hrobu uctívaných žen, je legendistickým topos. Motiv nalézáme jak v alžbětinské hagiografii, tak v legendách o sv. Hedvice, Anežce, Kinze.

⁹⁵ J. K. VYSKOČIL, *Legenda Blahoslavené Anežky...*, s. 124, 125.

⁹⁶ Tamtéž, s. 125, 126.

⁹⁷ K žádosti o svatořečení Petr KUBÍN, *Anežka a Eliška Přemyslovny. Pokus o svatořečení v královské rodině*, in: *Ve znamení zemí Koruny české: sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, s. 186–197.

pratety posléze navštívil i Karel IV., u něhož se ovšem motivy dynastické prolínají s touhou shromažďovat ostatky svatých.

Zaznamenané pouti k hrobu Hedviky jsou rázu reprezentativně-politického, kněžny se po boku svých manželů účastní ceremonií či poutí a jejich vlastní motivy nám zůstávají skryté. V případě poutí k hrobu Anežky pozorujeme osobní motiv spojený s prosbou o pomoc a vírou v zázrak.

Závěr

Urozené ženy ze střední Evropy nehledaly již ve 13. a 14. století své vzory v raně křesťanských světicích. Nadchly je soudobé trendy spojené zejména s žebravými řády, díky nimž mohly naplňovat křesťanské ideály pokory, šlechtnosti a milosrdenství. Vzorem se pro ně stávaly osoby stejného původu, které se ještě za života nebo záhy po smrti těšily svaté pověsti. Kněžny, princezny či královny toužily po „doteku svatosti“, ať už skrze zbožnou pouť k hrobu světice, nebo shromažďování ostatků.

Blíže objasnit důvody pouti k hrobu adorované světice není, i s ohledem na malý počet příkladů, snadné. Nabízí se dva hlavní motivy, a to dynastické a privátní (prosebné a votivní). Ale je třeba vzít v potaz, že i ty se často prolínají.

Dynastické pouti urozených žen v první řadě poukazují na příbuzenskou vazbu s rodovou světicí. Následování a uctívání Alžběty Durynské nebo Hedviky Slezské představovalo možnost podílet se tady a teď na svatosti a zázracích a přispět k šíření kultu rodové světice. Jedním z vrcholných projevů úcty byla zbožná pouť k hrobu. V případě, že se pouti účastnil i panovník, je třeba ji spojit rovněž s politickými a reprezentativními důvody. Příkladem dynastické a zároveň reprezentativní pouti k hrobu rodové světice je pouť dvou královen Alžběty Lokýtkovny a Anny Svídnické s Karlem IV. do Marburku nebo účast Přemysla Otakara s královnou Kunhutou na translaci ostatků sv. Hedviky.

Motiv zbožné pouti mohl být ale také privátní – prosebný či votivní. Urozené ženy se na světicí obracejí s vírou v její pomoc, zázrak, případně jí chtějí vyjádřit poděkování za již uskutečněný zázrak. Svědectví o prosebných či votivních motivech pouti bývají zachyceny v hagiografických spisech, ale jejich důsledky lze výjimečně sledovat i v následných skutcích urozených žen. Příkladem privátního motivu pouti jsou některé královské pouti k hrobu Anežky České, v případě Elišky Přemyslovny reflektované

i snahou o její kanonizaci. Prosebný motiv v kombinaci s reprezentativními a dynastickými důvody lze připustit i u pouti Anny Svídnické.

Shromažďování ostatků světice představovalo druhou možnost, jak se uctívané ženě co nejvíce přiblížit. Okolnosti zisku ostatků nejsou vždy spolehlivě popsány, mohlo se tak stát během pouti nebo, a to je častější příklad, byly ženy relikviemi obdarovány. Jen málokdy zůstaly ostatky v soukromém vlastnictví majitelky, často se stávaly ještě za života či v závěti cennými dary osobám či institucím, kterých si vážily. Kaple a kostely, kde byly následně uloženy, je třeba vnímat jako druhotná místa setkávání se svatou. V případě ostatků Alžběty Durynské se jednalo zároveň o místa spojená s panovnickou dynastií, jako byla Praha, Olomouc, Vratislav, Třebnice nebo Budín.

Recenze

Stanislav HOLUBEC, *Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969).*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 455 stran,
ISBN 978-80-7422-809-4

Nakladatelství Lidové noviny v roce 2021 vydalo obsáhlou biografii, která se věnuje dosud opomíjené osobnosti českých dějin 20. století, političce a aktivistce Luise Landové-Štychové (1885–1969). Historik a sociolog Stanislav Holubec v knize popisuje osudy této „nešťastné revolucionářky“, jak ji sám nazývá, a podává ucelený obraz nejen jejího života, ale i kontextu doby, v níž žila.

V současné tuzemské historiografické produkci nenalezneme mnoho titulů mapujících život významných žen či historických „outsiderů“, jak autor Luisu Landovou-Štychovou v úvodu své knihy označuje. Z několika málo publikací jmenujme například ty, které byly věnovány mnohem známějším a především kladně vnímaným ženským historickým osobnostem, Miladě Horákové¹ nebo Františce Plamínkové.² Když pomineme knihu Jiřího Pernese *Komunistky s fanatismem v srdci* (2006), o níž se Holubec ve své publikaci taktéž kriticky zmiňuje (je zarážející, že se Luisin medailonek neobjevil právě už tam), a několik bakalářských, diplomových či disertačních prací zaměřujících se na konkrétní životní osudy komunistických funkcionářek, dala by se Holubcova publikace označit jako jedna z prvních polistopadových odborných prací reflektující téma žen komunistek. V posledním desetiletí přitom stále častěji vznikají biografie známých mužských představitelů československého komunismu (například *Gustáv Husák* Michala Macháčka, *Ladislav Štoll* Vojtěcha Čurda, *Křesťanův Ždeněk Nejedlý* nebo *Chadimův Rudolf Slánský*).³

¹ Daniel ANÝŽ, *Jdu s hlavou vztyčenou: příběh rodiny Milady Horákové*, Praha 2020.

² Eva UHROVÁ, *Radostná i hořká Františka Plamínková*, Praha 2014.

³ Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017; Vojtěch ČURDA, *Ladislav Štoll: Příběh komunistického ideologa a formování československé kultury ve 20. století*, Praha 2022; Jiří KŘEŠŤAN, *Ždeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*, Praha 2013; Jan CHADIMA, *Rudolf Slánský*, Praha 2022.

Monografie však není jak odborně, tak čtenářsky zajímavá pouze výběrem tématu, ale také metodologickým pojetím. Sám autor v úvodu knihy zmiňuje úskalí tvorby žánru biografie, již nepojímá jako pouhý chronologický sled životních událostí, nýbrž zčásti i jako sociologickou sondu, která čtenáře obohacuje mimo jiné o vhled do dobové každodennosti. Podrobně mapuje například finanční situaci nebo zdravotní stav členů rodiny, ale nabízí také pohled do života pražské nižší střední třídy a sleduje i pozvolný vzestup Landové-Štychové do vyšších společenských sfér. Stanislav Holubec tedy zkoumá i sociální prostředí, v němž se Luisa (jak sám autor Landovou-Štychovou v knize nazývá kvůli jejímu dlouhému a složitému příjmení) pohybovala a které mnohá její životní směřování do jisté míry formovalo, a pomáhá tak vytvářet plastický obraz její osobnosti. Velké dějiny se v knize prolínají na pozadí Luisina života, který značně ovlivnily, a právě historický kontext, do něž je možné životní příběh nešťastné revolucionářky zasadit, a pochopit tak některé její názory, rozhodnutí nebo životní situaci, má v knize své zásadní místo.

V úvodu knihy autor předkládá čtenáři šest důvodů, proč si z širší plejády výrazných českých komunistek vybral právě pozapomenutou Luisu Landovou-Štychovou. Nejzásadnějším z nich je pravděpodobně fakt, že se do té doby opomíjená osobnost nedostala blíže do pozornosti historiků, a nebyla jí proto ještě věnována samostatná biografie. Dále Holubec argumentuje tím, že se jedná o ženu, jimž obecně není v bádání dán příliš velký prostor, a navíc o komunistickou političku, na něž je pozornost zaměřena ještě méně. Dalším z důvodů výběru životních osudů této dámy byla její obsáhlá a dosud neprobádaná pozůstalost. Autorovi se totiž podařilo v Národním archivu České republiky nalézt překvapivě velké množství archiválií, které se k jejímu životu dochovaly, a kromě rozhovorů s pamětníky, článků z dobového tisku nebo úředních dokumentů se tedy autorovi staly zásadními právě prameny osobní povahy. Ego-dokumenty důkladně interpretoval a v neposlední řadě podrobil kritickému zkoumání. I když některá období Luisina života jsou popsána stručněji kvůli nedostatku dobových dokumentů (například dětství nebo období protektorátu, kdy byla Landová-Štychová spíše pasivní), jiné kapitoly (zejména ty věnující se dvacátým a padesátým letům 20. století) jsou právě díky množství zachovaných ego-dokumentů a jiných pramenů velmi rozsáhlé.

Obsahu publikace odpovídá i její podtitul: *Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*, jelikož autor prostřednictvím zmíněných pramenů osobní povahy, především pamětí a korespondence hlavní aktérky, nechává čtenáře skutečně nahlédnout do jejího myšlenkového světa a mnohdy prozrazuje

osobní, někdy až intimní názory a postoje (například její téměř puritánský postoj k sexuálnímu životu nebo naopak snaha o dekriminlizaci interrupcí). Stejně tak Holubec nevynechává ani její náhled do dobového koloritu a již zmíněný každodenní život.

Osobnost Luisy Landové-Štychové nelze postihnout jedním slovem. Abstinentka, vegetariánka, feministka, anarchistka, komunistka, publicistka, popularizátorka vědy, poslankyně, bojovnice proti náboženství a mnoho dalšího. Možná proto se také záběr knihy rozšiřuje o různá, mnohdy nečekaná, témata. Dozvídáme se například o historii České astronomické společnosti, jejímiž byli manželé Štychovi propagátory, o spolku bezvěrců nebo socialistickém skautu. Z velké části se text věnuje trajektorii jejího politického a kariérního života (detailně popisuje její cestu od anarchistky přes sociální demokratku, národní socialistku až k zanícené komunistce) a dalším zásadním tématem je také Luisin osobní život (coby dcery, manželky, přítelkyně, matky a nakonec i babičky) v kontextu rozvoje ženských práv, jimiž se sama zabývala a snažila se je i jako prvorepubliková poslankyně podporovat. V souvislosti s tímto tématem se pak naskýtá pohled nejen na Luisinu životopisnou linku, ale také na její propojení s jinými osobnostmi spojenými s ženskou emancipací, Františkou Plamínkovou, Alicí Masarykovou nebo Fráňou Zemínovou, s nimiž se Holubcova hrdinka osobně znala. Autor se ale soustředí i na muže z Luisina okolí a kromě osudu jejího manžela se průběžně věnuje i Bohuslavu Vrbenskému, taktéž spíše pozapomenuté postavě českých dějin 20. století, a to opět nejen z pohledu politických dějin, ale také z hlediska jeho soukromého života.

Může se zdát překvapivé, kolik toho za svůj život nenápadná, ale energická žena stihla a jak je možné, že nepatří k často skloňovaným jménům české, zvláště ženské historie a nebyla jí, až doposud, věnována větší pozornost. To je pravděpodobně způsobeno poválečným vývojem událostí i jejím veřejným příklonem k sovětské totalitní moci, jelikož podle Holubce „*v letech 1950 až 1955 se tak stala jednou z nejoslavovanějších žen spojených s novým režimem*“ (s. 239). Autor ale už v úvodu knihy zdůrazňuje, že mu nejde o dehonestaci ani o adoraci této ženy, naopak se snaží o objektivní biografii zaměřenou na její život v kontextu společenských změn zvláště v první polovině 20. století, což se mu, dle mého názoru, podařilo. Publikace je vyvážená, objektivní, v případě nejasností plynoucích z odlišných pramenů dokonce nabízí více interpretací, které vždy dokládá zdroji nebo vysvětluje. Odbornou práci s prameny, především s ego-dokumenty z Luisiny pozůstalosti lze pozorovat právě na jejich interpretaci a kritickém zhodnocení. Zvláště pak její korespondence a dokumenty z období první republiky se totiž

mnohdy diametrálně liší od obsahu memoárů a tvrzení, která pronášela nebo psala v pozdější době, zejména v padesátých letech pod vlivem komunistické ideologie. Stanislav Holubec právě tyto rozporuplné pasáže nalézá, zmiňuje a srovnává. Na této části knihy lze vidět, jak je komparace a kritické zkoumání pramenů zásadní. Pokud by se totiž autor omezil pouze na Luisiny memoáry z padesátých let, předložil by čtenáři jen její zidealizovanou představu sebe sama, tzv. „čítankový život revolucionářky“ (s. 291).

Holubec se v knize snažil vystihnout život Luisy Landové-Štychové plasticky, komplexně, zachytit vývoj od mladé naivní dívky, která toužila být herečkou, v sebevědomou energickou političku, jejíž názory, postoje a činy nebyly jednoznačné. Sám v závěru knihy vypočítává kladné i stinné stránky její osobnosti. Mezi kladné jistě patří Luisino upřímné a hluboké sociální cítění, finanční skromnost nebo boj za práva žen, houževnatost, antifašismus a odpor k principu kolektivní viny (kterou poznala její rodina osobně kvůli německému původu jejího zete po druhé světové válce), mezi negativní zvláště její poválečné působení v komunistické straně a otevřená podpora totalitní moci, podpis rezoluce žádající nejvyšší trest pro Miladu Horákovou, radikalismus nebo v neposlední řadě nekritický obdiv k Sovětskému svazu a Stalinovi. I když se místy v knize setkáváme s Luisinou dílčí kritikou některých negativ totalitního režimu, v konečném důsledku by se dala označit za stalinistku, u níž nenalézáme přílišné známky (sebe)reflexe ani s odstupem času.

Velkým pozitivem publikace je taktéž její čtivost, ačkoli autor v textu neslevuje ze stylistické úrovně odborného textu. Kromě životopisu samotného kniha obsahuje také obsáhlý poznámkový aparát, obrazové přílohy nebo přehledný seznam organizací, jichž byla Luisa členkou.

Publikaci *Nešťastná revolucionářka* lze označit jako komplexně pojatou biografii rozporuplné ženy, jejímž hlavním životním smyslem byl neustálý, byť často spíše neúspěšný boj proti genderové a sociální nespravedlnosti. Stanislav Holubec se na osobnost Luisy Landové-Štychové nedívá černobíle, ale na základě širokého archivního výzkumu odkrývá život ženy, která byla plná ideálů, ale současně neustále zklamaná, protože se jí nedařilo změnit svět podle její levicově-idealistické vize, a sám ji na závěr označuje jako „poloviční poraženou“ (s. 338). Rozhodně ji nemá tendenci adorovat, ale současně ji ani nedémonizuje, byť poukazuje na její „stalinistickou mentalitu“ (s. 334). Lze jen doufat, že podobným způsobem pojatých biografii bude v české historiografii přibývat.

Kristýna BERNARDOVÁ

Jiří Hlaváček (ed.), *Mezi pakárnou a službou vlasti.*

Praha, Academia 2021, 447 stran, ISBN 978-80-3332-1

Témata základní vojenské služby, jejích psaných i nepsaných pravidel, mazácké šikany apod. patří mezi vděčné předměty společenských rozhovorů. A ve veřejném prostoru bývá dokonce někdy diskutována možnost jejího návratu. Přestože se militární dějiny těší nemalému zájmu čtenářské obce, dějiny a vývoj prezenční služby dosud nebyly v tuzemské historiografii příliš zpracovány. Cestu ke komplexnějšímu poznání tohoto fenoménu tak otevírá publikace několika historiků, vedených badatelem z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i, Jiřím Hlaváčkem, kteří propojují vojenské dějiny s využíváním metod orální historie. Její autoři se explicitně hlásí především ke konceptu tzv. „new military history“, spojeným s americkým vojenským historikem Johnem A. Lynnem. V něm je položen důraz na dialektiku oficiálního militárního diskursu s prožitky a vnímáním vojenské zkušenosti z perspektivy jejích aktérů.

Vedle editora Hlaváčka se v knize objevují i rozsáhlé příspěvky od jeho kolegů Lenky Krátké a Pavla Mückeho, stejně jako od známých vojenských historiků Prokopa Tomka a Petra Wohlmutha. Hlavní náměty publikace se točí kolem svědectví několika desítek mužů, kteří prezenční vojenskou službu absolvovali od počátku normalizačních let do jejího zrušení v roce 2004. Z tohoto rámce se poněkud vymyká úvodní studie Prokopa Tomka, zaměřující se na faktografický popis právního rámce a obecné historie „povinné vojenské docházky“ a obsáhlý příspěvek Lenky Krátké, zaměřující se na genderové vzorce formování maskulinit ve vojenském prostředí i způsobem jeho ztvárnění v hraném filmu. Publikace tak dohromady vytváří kompaktní celek, určitě by jí však prospělo, pokud by v ní byly obsaženy i biografie a bibliografie jejích autorů.

První příspěvek od Prokopa Tomka představuje velmi podrobné (až statistikou a taxativními výčty přetížené) zpracování fungování vojenské služby, institucionálního vývoje a proměn jejích jednotlivých útvarů. Autor tu vycházel především z oficiálních pramenů, především vojenských a kázeňských řádů nebo nařízení a směrnic ministerstva obrany. Do přechasto tristní reality každodennosti vojenské služby nahlíží naopak text Jiřího Hlaváčka, Karla Altmana a Petra Wohlmutha. V anonymizovaných rozhovorech se nejčastěji objevují vzpomínky na projevy brutální šikany, nabývající nezřídka ritualizovaných forem. Právě zkušenosti s ponižováním důstojnosti v neformální hierarchické struktuře mazáckého řádu

patřily mezi nejsilnější prožitky, které si vojáci z prezenční vojenské služby odnášeli. Jedinou bojovou operací, během níž byla mobilizována vojenská pohotovost, byla Akce Krkonoše, kdy se měla v roce 1980 armáda zúčastnit potlačení stávek a demonstrací polské Solidarity, které však byly nakonec dříve rozehnány polskou armádou na rozkaz premiéra Wojciecha Jaruzelského.

V některých studiích autoři ukazují, jak se rozcházejí vzpomínky jednotlivých aktérů s polistopadovými narativy o vyhýbání se „vojně“ a získávání modrých knížek. Ty nezřídka představovaly tuto snahu jako akt protirežimní subverze a téměř jako projevy heroismu dotyčných aktérů. V rozhovorech s pamětníky však bylo toto téma spíše tabuizováno, protože implicitně s sebou neslo otázku po nerovném přístupu k občanstvu, klientelisticko-korupčních sítích, které ve společnosti existovaly, či specifickém přístupu státu k vrcholovým sportovcům, kteří se mohli zkušenosti s prezenční službou snadno vyhnout. Nejsilnějším zážitkem dvouleté vojenské exkurze byla zkušenost s vytvářením neformální vojenské hierarchie. Do ní se sice promítaly vzdělanostní, národnostní i regionální odlišnosti mezi branci, základním kritériem jejich postavení však stále zůstávala délka „odkroucené“ služby. Tím se také „mazáctví“ lišilo od profesionální, tzv. gumácké vojny, kde byly projevy šikany kvůli budování semknutosti útvarů mnohem méně obvyklé a byly vystaveny i větším trestním postihům (například u jednotek Pohraniční stráže). Zároveň však bylo období prezenční vojenské služby unikátní zkušeností v setkávání a poznávání lidí ze zcela diferencovaných sociálních, etnických i regionálních skupin, které se jinak v dalším životě už příliš neprotínaly.

Pokud bychom měli výpovědi aktérů sumarizovat, objevují se v nich především výrazné diskrepance mezi jejich zkušenostmi, spojenými především s obstaráním různých služeb, úklidových povinností a šikanou ze strany nadřízených vojáků jako základním rysem mazáckého řádu a oficiálními proklamacemi i budováním obrazu „lidové armády na veřejnosti“. Mnozí narátoři také vzpomínali na vojenská léta coby důležitou životní zkušenost, která má ovšem daleko k představám o „vojně, dělající z chlapců chlapy“. Pod příkrovem různorodých historek a vyprávění v rozhovorech vyvstávají obrazy drsných forem šikany, mezi které patřilo srážení nováčků (tzv. zobanů nebo bažantů) ze schodů v uzavřené skříni („metoda Gagarin“), rozbíjení obličje a pití vlastní krve (tzv. transfúze) nebo plazení pod palandami ve spodním prádle a hlášení stanic pražského metra.

Historička Lenka Krátká se v obsáhlém příspěvku věnuje reprezentacím maskulinit vojáků v hraných filmech z vojenského prostředí i vnímání genderových vzorců mezi zpovídanými aktéry. Ve svém textu nakonec spíše popsala obecně

známé fabule normalizačních filmů typu *Copak je to za vojáka* (1987) nebo *Můj brácha má prima bráchu* (1975), stejně jako satirických polistopadových snímků *Černí baroni* (1992), nebo *Tankový praporek* (1991). Nakonec dospívá k nepříliš překvapivému závěru, že většina těchto snímků i výpovědi aktérů utvrdily koncept heteronormativní maskulinity, která vedla k reprodukci patriarchálního řádu.

Širší exkurs po dějinách prezenční vojenské služby přináší v jednom ze svých příspěvků Jiří Hlaváček. Její počátky spatřuje v impulsích evropského nacionalismu 19. století, kdy měl tento institut povzbuzovat národní cítění a ochotu sloužit i obětovat život za blaho vlasti. Připomíná však také často nelichotivý obraz armády u tuzemské veřejnosti, táhnoucí se od antimilitarismu v rakousko-uherském soustátí po období postkomunismu, kdy větší důvěra vůči této instituci vzrostla až po její profesionalizaci roku 2004. V obecné reflexi přístupu jednotlivých aktérů k prezenční vojenské službě však autor vychází z relativně omezeného množství pramenů, a svůj výzkum ani příliš nezasadil do kontextu současného bádání a polemik o podobách tzv. normalizace. Ve svých analýzách pochopitelně čerpá i z literatury z oblasti sociální psychologie, jako jeden z důležitých zdrojů však uvádí problematiku *Psychologii komunismu* od polistopadového ministra kultury, vystudovaného psychologa Jindřicha Kabáta.¹ V této knize jsou principy fungování státního socialismu vysvětlovány pouze na základě povrchních schémat v rovině využívání strachu, lži a manipulace bez jemnějšího rozlišení historického kontextu a motivace dějinných aktérů.

Ačkoliv z celého výzkumu vyplynulo, že zkušenosti s prezenční vojenskou službou mnohdy představovaly tristní a nepříjemné zážitky, které určitě nevedly ke ztotožnění vojáků se systémem branné moci, autorský kolektiv a také většina zpovídaných aktérů nakonec neodmítla princip povinné vojenské služby jako takový. Pokud by však mělo dojít k jejímu obnovení, měl by se podle nich vojenský výcvik odehrávat ve zcela jiných podmínkách.

Publikaci lze ale nakonec vyzvednout především ze dvou důvodů. Prvním z nich je průkopnictví v otevření těch témat socialistické každodennosti, které dosud stály spíše v pozadí soudobé historiografie. A tím druhým ono „psaní dějin zezdola“, zkoumání pozic, postojů a přesvědčení aktérů, kteří byli objektem vojenské disciplinace, na níž se však rovněž každý svým vlastním způsobem podílel.

Vojtěch ČURDA

¹ Jindřich KABÁT, *Psychologie komunismu*, Praha 2011.

Wolf GRÜNER, *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava. Místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945. Překlad Vladimír Čadský.*

Praha, Academia 2019, 469 stran, ISBN 978-80-200-3005-4

Kniha Wolfa Grünera (v originálním názvu *Die Judenverfolgung im Protektorat Böhmen und Mähren. Lokale Initiativen, zentrale Entscheidungen, jüdische Antworten 1939–1945*) vyšla v Německu již v roce 2016. V širším pohledu se jedná o poměrně zdařilý pokus představit souhrnnou historii perzekuce protektorátních Židů v přípravných fázích, který zahrnuje dosud spíše roztroušené poznatky na toto téma a částečně je v určitých aspektech prohlubuje. Autor navazuje na svůj předchozí výzkum¹ a rozvíjí odvážné teze týkající se významné role lokálních iniciativ v rámci utváření protizidovského zákonodárství. Tento názor u něj není překvapující. Ve svých studiích² formuloval již dříve myšlenku, že jak v Německu, tak v Protektorátu Čechy a Morava bylo pronásledování Židů v rozhodující míře určováno dynamickým spolupůsobením těchto iniciativ a centrálně řízené politiky představované jednak protektorátní vládou, okupačními orgány a mocenským centrem v Berlíně, čímž významně narušil dosavadní rámec odborné diskuse.

Jakkoli pozitivně lze vnímat pokus o prolomení ustáleného výkladu průběhu nacistické perzekuce na našem území a snahu integrovat do něj nový přístup obohacený o perspektivu vnímání holocaustu z širšího kontextu středoevropské protizidovské politiky, otázka týkající se rolí jednotlivých aktérů v protizidovské politice zůstala nadále nezodpovězená. Ačkoli se autor zaměřuje na popis

aktivit jednotlivých místních orgánů, ať jde o obecní i městské samosprávy nebo protektorátní vládu, vyznívá jeho výklad často frázovitě a i přes velké množství faktografických údajů se mu nepodařilo do hloubky analyzovat jednotlivé procesy utváření diskriminačního systému.

Kniha na téměř tři sta stranách textu po stručném úvodu v deseti chronologicky řazených kapitolách popisuje vývoj antisemitské politiky v Protektorátu Čechy a Morava od nacistické okupace v březnu 1939 do konce války a zavádění retribučního soudnictví v roce 1945. Navazující podkapitoly v každé z deseti částí knihy vytvářejí přehlednou strukturu, což do značné míry kompenzuje složitou orientaci ve velkém množství dat.

V úvodu jsou shrnuty informace o postavení židovské menšiny po roce 1918, tedy v období první Československé republiky. Vedle demografických údajů je zachycen proces společenské proměny, během které se převažující liberální atmosféra s latentními projevy antisemitismu postupně vlivem různých druhů propagandy proměňuje. Eskalace nastává zejména po odtržení Sudet a vzniku takzvané druhé republiky, kdy se již velmi vážně diskutují a posléze aplikují prvky protizidovské politiky v souladu s ideologií nacistického Německa.

V další části se obsah soustředí na popis systémových změn, které s sebou přinesla okupace v březnu 1939 a reakce jednotlivých částí společnosti na nově vzniklou situaci. Zatímco protektorátní vláda se pokoušela v rámci nastavených mantinelů vytvářet vlastní agendu v protizidovské politice a vyjasnit si své kompetence, fašisticky orientovaná politická hnutí se zcela „utrhla ze řetězu“ a na některých místech docházelo k rabování a vypalování synagog. Ačkoli lze souhlasit s tím, že první protizidovská opatření směřující k vyloučení Židů ze státního aparátu a veřejného života vydala protektorátní vláda ještě za předsednictví Rudolfa Berana v březnu 1939, konečné slovo zejména ve věci arizace židovského majetku měl nakonec Úřad říšského protektora. O nerovném postavení svědčí mimo jiné způsob, jakým se protektorátní vláda dověděla například o vydání nařízení říšského protektora Konstantina von Neuratha o židovském majetku. Nic netušící členové vlády s ním byli seznámeni společně s ostatními občany protektorátu prostřednictvím tisku v den, kdy vešlo v platnost a představovalo pro ně značné překvapení.³ Právě hodnocení kompetencí jednotlivých okupačních a protektorátních úřadů, dynamika jejich vztahu a kooperaci autor z podstatné části opomíjí. V podstatě si vystačí pouze s vágní formulací, že radikalizace pro-

¹ Wolf GRÜNER, *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území Velkoněmecké říše*, in: Tereziňské studie a dokumenty, Praha 2005, s. 25–58.

² Autor prováděl rozsáhlý výzkum perzekuce židovského obyvatelstva a okupační politiky v rámci tzv. Velkoněmecké říše. (Wolf GRÜNER – Joerg OSTERLOH, *Velkoněmecká říše a Židé. Politika nacistické perzekuce v anektovaných územích 1935–1945*, New York 2010; Wolf GRÜNER, *Perzekuce a vraždění evropských Židů nacistickým Německem, 1933–1945*, sv. 1: Německá říše 1933–1937, Mnichov 2019; TÝŽ, *Perzekuce a vraždění evropských Židů nacistickým Německem, 1933–1945*, sv. 2: Německá říše 1938–1939, Mnichov 2019; TÝŽ, *Perzekuce a vraždění evropských Židů nacistickým Německem, 1933–1945*, sv. 3: Německá říše a Protektorát Čechy a Morava 1939–1941, Mnichov 2020.)

³ Jaroslava MILOTOVÁ, *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*, in: Tereziňské studie a dokumenty 2002, Praha 2002, s. 66.

tižidovské politiky se odehrávala ve čtyřúhelníku silového napětí, který tvořila politika říšské vlády v Berlíně, akce okupačních úřadů v protektorátu, opatření protektorátní vlády v Praze a regionálních úřadů (s. 13).

Jedním ze zásadních témat knihy je zřízení a činnost Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze, která měla zajišťovat všechny záležitosti židovské emigrace z jednoho místa, čímž se měl celý proces urychlit a zefektivnit. Zcela zřetelně autor popisuje způsoby systematické expropriace majetku ze strany tohoto úřadu a integrování zkušenosti z Rakouska do jeho fungování.⁴ Zásadní pramennou základnu, která je využita nejen z hlediska popisu organizace vystěhovalectví, ale i k dokreslení zhoršující se sociální situace židovského obyvatelstva, tvoří týdenní hlášení židovské náboženské obce směrem k Ústředně pro židovské vystěhovalectví, které zavedl Adolf Eichmann po vzoru Vídně a které byly předkládány nepřetržitě až do roku 1942. Nový úhel pohledu představuje také Grünerova deklarovaná snaha nezobrazovat Židy jako pasivní oběti opatření namířených proti nim, ale spíše zachytit široké spektrum jejich reakcí a strategií tváří v tvář zhoršující se situací.

Podobně neotřelý výklad přináší historik ve svém pojednání o prvních německých plánech deportací a nabízí jiný pohled na takzvanou „akci Nisko“ z podzimu 1939.⁵ Dle jeho interpretace se v žádném případě nejednalo o pouhou zkušební deportaci vybraného židovského obyvatelstva z rozšířené říšské oblasti, protektorátu a Generálního gouvernementu, ale začátek plánovaného přesídlování.

Největší prostor je věnován popisu úsilí Židovské náboženské obce čelit zhoršující se situaci perzekvovaných lidí, kteří v důsledku zostřujícího se vylučování z hospodářského i společenského života přicházeli o zdroje obživy a sociální vazby. Obec se jednak snažila komunitu neustále informovat o stále nových nařízeních a zákazech, zajišťovala do značné míry zásobování potravinami a postupem času na ni přešla celá sociální agenda. Další její podstatnou činností byla setrvalá a často marná snaha umožnit co největšímu počtu Židů uprchnout do zahraničí prostřednictvím spolupráce s Ústřednou pro židovské vystěhovalectví v Praze. Postupem času byla kvůli zhoršující se mezinárodní situaci a postupu-

jícím genocidním plánům Berlína otázka vycestování do zahraničí stále méně aktuální a činnost Židovské náboženské obce se zaměřila na administrativní přípravu organizace transportů. Právě tuto poměrně kontroverzní funkci židovské obce autor prakticky nezmiňuje, ačkoli její role zahrnující sepisování majetku či evidování židovského obyvatelstva je v literatuře dobře popsána.⁶

Nejsilnější pasáže knihy jsou věnovány méně zmapované metodě perzekuce prostřednictvím nuceného pracovního nasazení. Grünerovi se podařilo celkem jednoznačně doložit, že exploatace levné pracovní síly Židů byla integrální součástí systému pronásledování a v hojné míře ji využívaly jak místní samosprávy, tak soukromé firmy. V prvním případě se často jednalo o údržbu veřejného prostoru zahrnující například odklizení sněhu, v druhém šlo o pomoc nejen v průmyslu, ale i v zemědělství, stavebnictví a jiných podobných odvětvích. Právě v těchto případech se autorovi povedlo jednoznačně doložit zapojení protektorátních složek státu a protektorátního obyvatelstva. Nové poznatky v této oblasti se týkají také faktu, že provádění pracovního nasazení dala do pohybu Židovská náboženská obec přes úřady práce a minimálně zpočátku to byla odpověď na neustále se zhoršující možnosti obživy kvůli nucené nezaměstnanosti Židů.

Naopak nejproblematictější část knihy se týká hodnocení německého a českého podílu na koncipování protizidovské perzekuční politiky. Jedná se zejména o způsob, jakým se do této aktivity zapojovaly místní krajské a obecní úřady. V žádném případě nechci zpochybňovat názor, že jednotlivé procesy průběhu holocaustu nelze vysvětlit centrálním řízením z Berlína nebo z Úřadu říšského protektora v Praze, s kterým v zásadě souhlasím.⁷ Domnívám se však, že hodnotit tyto procesy nelze bez zpracování českojazyčných pramenů, z nichž se mnohé nalézají ve fondech Národního archivu v Praze.⁸

Podobně se tento narativ protíná i s problematikou ghettoizace a všech dopro-

⁶ Zapojení Židovské náboženské obce do procesu perzekuce je popsáno jak v literatuře, tak pramenných edicích: Anna HYNDRÁKOVÁ – Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ, *Židé v Protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*, Praha 1997; Karel LAGUS – Josef POLÁK, *Město za mřížemi*, Praha 2006.

⁷ Wolf Grüner ve své interpretaci navazuje na práci německých historiků Dietera Pohla a Franka Bajohra. Dieter POHL – Frank BAJOHR, *Holocaust jako veřejné tajemství. Němci, nacistické vedení a spojenci*, Mnichov 2006.

⁸ Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond (dále jen f.) Prezídium zemského úřadu (207); NA, f. Prezídium ministerské rady. (Záležitosti týkající se Židů – organizace, náboženské společnosti, vládní nařízení týkající se židů 1921–1942); NA, f. *Policejní ředitelství v Praze* atd.

⁴ V Rakousku založil Ústřednu pro židovské vystěhovalectví Adolf Eichmann 20. srpna 1938. Více viz: Thomas ALBRICH – Winfried GARSCHA – Martin POLASCHEK, *Holocaust a válečné zločiny před soudem. Případ Rakouska*, Innsbruck 2006.

⁵ V říjnu 1939 dorazily do Niska z Moravské Ostravy, Vídně a Katovic dva transporty Židů, které představovaly vůbec první transporty evropských Židů a jež zahrnovaly více než 2 000 osob. Více viz: Mečislav BORÁK, *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*, Šenov u Ostravy 2009, s. 237–274.

vodných aktivit, které k ní směřovaly. Z Grünerova textu totiž v zásadě vyplývá, že proces koncentrace Židů skutečně započal na několika místech protektorátu ještě před vydáním centrálního pokynu, ovšem v naprosté většině uvedených případů se jednalo o města s výraznou německou menšinou, případně k němu došlo z iniciativy českých fašistů.⁹ Opět ale platí, že v důsledku absence regionálních studií na toto téma se pohybujeme v otázce podílu českého či německého zapojení pouze na úrovni hypotéz. Kdo tedy konkrétně byli zmínění místní aktéři, kteří například v Mladé Boleslavi vyháněli Židy z jejich domovů do prostoru starého hradu, se z knihy bohužel nedozvíme (s. 127). Podobně to platí v případě popisu lokálních protizidovských aktivit¹⁰ odehrávajících se bezprostředně po vzniku protektorátu, tedy ještě před zavedením centrálních pravidel. I zde chybí hlubší analýza a zasazení do kontextu tehdejší situace.

Jedním z badatelských cílů autora je také zachycení reakcí židovského obyvatelstva a formy odporu proti diskriminačním a perzekučním nařízením. Ačkoli text vychází především z pramenů úřední provenience a sleduje tak hlavně chod a fungování zapojených institucí, je patrná rovněž autorova snaha o implementaci pohledu jednotlivců formou individuálních příběhů. Jsou předkládány vzpomínky Petra Ginze (s. 7, s. 220), Anny Maasové z Moravské Ostravy (s. 12, s. 25) či Katarine Králové z Prahy (s. 13), které však působí spíše ilustrativně a jsou zachyceny v minimalistické formě. Jakékoli podoby odporu jsou pojímány primárně z pohledu jednotlivých aktérů, přičemž možnosti kolektivní akce nejsou prakticky zmíněny. I přes tyto nedostatky však lze ocenit autorovu snahu vyvážit statistické údaje a řeč čísel zahrnutím perspektivy obětí.

V celkovém hodnocení musím zmínit několik faktografických chyb a nepřesností, kterých se autor dopustil. Jednou z nich je zmínka o osudu lidických žen a dětí, u nichž je nesprávně uvedeno, že byly zavlčeny do Terezína. Ve skutečnosti ženy z Lidic skončily v koncentračním táboře Ravensbrück a děti byly deportovány do Lodže a následně zavražděny v Chelmnu (s. 277). Rovněž je sporné autorovo volné zacházení s pojmy „český“ a „protektorátní“, kdy jejich

záměna může být místy zavádějící (s. 13, s. 51, s. 52, s. 67, s. 72, s. 122, s. 180, s. 223, s. 241).

Závěrem lze konstatovat, že Grünerova práce představuje solidní přehled o perzekuci Židů v protektorátním prostředí. Dynamiku tohoto procesu určovalo větší množství aktérů, kteří sledovali své individuální pohnutky a cíle. Ovšem bez podrobnějšího zpracování aspektů lokálního pronásledování si o působení místních iniciativ, jednotlivých aktérech, jejich motivacích a záměrech nelze komplexní obraz vytvořit. Knihu lze vnímat jako podnět k dalšímu bádání, jež by objektivně zhodnotilo podíl české společnosti na pronásledování židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava.

Eva HOCKÁ

Marie RAKUŠANOVÁ a kol., Bohumil Kubišta a Evropa.

Praha, Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum 2020, 698 stran, ISBN: 978-80-246-4721-0

Bohumil Kubišta je pokládán za významného představitele českého moderního umění. Nebylo tomu tak vždy. Svými současníky byl dlouho podceňován, dostatek uznání pro něj nenalezli ani mnozí představitelé české moderny. Kubištův význam pro české umění dnes už nikdo nepochybně. V posledních letech zájem o jeho dílo a osobnost vzrůstá, o čemž mimo jiné svědčí i tato výpravná knižní monografie. Název knihy poukazuje na evropský kontext, což je podpořeno i mezinárodním složením autorského týmu, který sestavila Marie Rakušanová, editorka tohoto badatelského projektu.

Počátky moderního umění se formovaly převážně v Paříži, odkud přicházely významné podněty do dalších evropských metropolí, včetně Prahy. Přinejmenším do první světové války byl vztah ostatních měst k umělecké Paříži asymetrický. Marie Rakušanová v úvodní kapitole deklarovala záměr tuto hegemonickou pozici Paříže zpochybnit. Ve svém teoretickém úvodu vymezila rámec daného projektu a formulovala koncepci bádání. Je odvozená z tezí „horizontálních dějin“ Piotra Piotrowského, objektivně orientované ontologie a dalších teoretických konstrukcí. Na novátorskou koncepci výzkumu a jeho světový kontext je v úvodním textu poukazováno zejména prostřednictvím četných odkazů na aktuální zahraniční

⁹ Autor argumentuje příkladem míst, která se nalézají buď v severních Čechách poblíž hranice s Říšískou župou Sudety, kde žilo nezanedbatelné množství etnicky německého obyvatelstva, nebo příklady měst Olomouc, Brno i Moravská Ostrava, což byly takzvané německé jazykové ostrovy. Wolf GRÜNER, *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava. Místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce židů 1939–1945*, Praha 2019, s. 53–55, s. 126–127.

¹⁰ Označování židovských obchodů, zákaz vstupu do dopravních prostředků, útoky na osoby a majetek atd. Tamtéž, s. 53–55, s. 60, s. 82–83, s. 85.

trendy. Naproti tomu reálný vliv úvodních deklarací na jednotlivé autory byl z velké části marginální. V této rozsáhlé monografii úspěšně koexistuje více metodických přístupů, včetně těch „tradičních“ a více osvědčených. Nelze říci, že by to umenšilo celkovou kvalitu knihy.

V kapitole *Kubištův paradoxní kubismus (1912–1913)* se Marie Rakušanová vymezuje vůči tzv. biografismu (biografickým interpretacím). Přitom významnou část této kapitoly tvoří biografická ohlédnutí za rokem 1912 (viz podkapitola *Biografická revize*). Přínosná je následná analýza komplikovaného a nejednoznačného Kubištova vztahu k Picassově kubismu. Marie Rakušanová poukazuje na odlišný vývoj Bohumila Kubišty, který se postupně od Picassova vlivu emancipoval. To se projevilo nejen ve formální výstavbě jeho nejvýznamnějších obrazů, ale především v Kubištových nárocích na jejich vypovídací hodnotu, tj. v požadavcích na jejich ideový („duchovní“) obsah.

Významnou součástí knihy jsou erudované studie Mahuleny Nešlehové, která se dlouhodobě zabývá výrazovými prostředky Kubištových obrazů, zejména jejich barevností a kompozicí. Autorčin vhled do Kubištova úsilí o exaktní uspořádání obrazové plochy dokládají i její názorné nákresy, které podivuhodně rezonují s kompozičními kresebnými analýzami od samotného Kubišty. Nešlehová dospívá až k závěrečné etapě Kubištovy tvorby a pokouší se odhadnout, kam by se ubírala, nebýt jeho předčasné smrti. Na tomto místě by bylo vhodné připomenout Jana Zrzavého, jediného Kubištova opravdového kamaráda. Díla, která Zrzavý vytvářel na konci války a později, mají určitou spojitost například s Kubištovými obrazy *Meditace* a *Oběšený*, dokončenými v roce 1915. Je na nich nejvíce patrný vzájemný vliv, který vedl k tomu, že Kubišta svou dosud racionální koncepci obrazu obohatil o duchovní hledisko. Senzitivní Zrzavý do své tvorby přijal Kubištův smysl pro řád a měřenost ve výrazu, projevující se v promyšlené kompozici, střídme harmonii barev a oproštění tvarů od podružných detailů. Oba společně dospěli k vyjádření transcendentálních duchovních aspektů prostřednictvím sumárně pojaté formy a zvláštní barevnosti. Duchovní aspekty Zrzavý potom ještě rozvíjel s využitím vnitřního světla a dalších prostředků.

Jak již bylo uvedeno, do této monografie přispěli také zahraniční autoři. Kanadská kunsthistorička Françoise Lucbert, jazykově a kulturně spřízněná s francouzským prostředím, se pokusila rekonstruovat síť vztahů, které si Kubišta budoval při svých návštěvách Paříže, kde vstřebával nové podněty. Mimo jiné opakovaně navštívil podnik v ulici Vignon. Zde sídlil Daniel-Henry Kahnweiler, věhlasný obchodník s moderním uměním. Kubišta u něj viděl nejnovější díla Picassova a dalších moderních malířů. Kanadská badatelka podala podrobný

přehled Kubištových kontaktů s pařížskou uměleckou scénou. Ctižádostivého a zvidavého Kubištu Paříž fascinovala – nejen jako laboratoř nového umění, ale i jako místo příležitostí pro mladé a experimentující umělce, jako byl on. Kubišta kontaktoval Kahnweilera a další galeristy, ale nic nenasvědčuje tomu, že by některý z nich vzal jeho tvorbu na vědomí, natož aby ho považoval za perspektivního umělce. Obdobná asymetrie přetrvávala i v ostatních Kubištových pařížských kontaktech. Bylo by zajímavé dopátrat se hlubších okolností Kubištova pobytu v Paříži, zejména jakým způsobem tam na malíře nahlíželi ti, s nimiž se setkal.

Výstavním prezentacím Kubišovy tvorby ve střední Evropě a jejich širším kontextům jsou věnovány tři samostatné kapitoly: *Bohumil Kubišta a Německo* (Anke Daemgen), *Bohumil Kubišta, kubismus a Maďarsko* (András Zwickl), *Kubišta, futurista, kubista, expresionista ve Lvově v roce 1913* (Marie Rakušanová). Zahraniční kulturní centra poskytla Kubištovi výstavní příležitosti v rámci střední Evropy. V tamním avantgardním uměleckém prostředí našel umělec více pochopení a respektu než v Praze.

Kubišta se prodejem svých obrazů nedokázal uživit ani si dostatečně přivydělat. V Německu měl dílčí úspěchy, ale výsledek zůstával stejný. Narůstaly mu dluhy, které nebyl schopen splácet. K existenčním problémům se přidala i krize v mezilidských vztazích. V provinční Praze mu bylo těsno. Z jeho někdejších přátel se stávali rivalové.¹ Vytýkali mu sebestřednost, mentorování a nedostatek talentu.² V podstatě jediným, kdo Kubištu tehdy bezvýhradně uznával, byl Jan Zrzavý. Kubištovy problémy kulminovaly na přelomu let 1912/1913.

¹ K takovým patřil Emil Filla a další bývalí Kubištovi soupeřníci z umělecké skupiny Osma. V konkurenčním prostředí umělecké moderny existovalo soupeření a soutěživý Kubišta sám bezděčně dokládá, že v tomto ohledu nebyl výjimkou: „[...] Jako každý člen moderní společnosti je i moderní umělec hnán touto myšlenkou. Proniknout dál a dál je jeho heslem, proniknout i tam, kam nikdo druhý nevnikl, tvořit tam, kde nikdo jiný netvořil, pochopit víc než umělec-soupeř [...]“ – viz Bohumil KUBIŠTA, *O duchovní podstatě moderní doby*, in: Bohumil Kubišta. Úvahy, Pavel Šaradín (ed.), Praha 1995, s. 90. – Zároveň je nutno poznamenat jeden podstatný rozdíl. Někteří Kubištovi bývalí přátelé intrikovali a rádi pomlouvali. Naproti tomu Kubišta byl přímočarý a rytířsky čestný.

² O tom, s jakým despektem pohlížela na Kubištu významná část pražského uměleckého prostředí, za jeho života a ještě dlouho po jeho smrti, názorně vypovídají předsudky dvou významných uměleckých historiků. Oba jeho i jeho umělecké rivaly osobně znali. „[...] Jisto je, že Kubištova inteligence převyšovala jeho tvůrčí mohutnost [...]“ – Vincenc KRAMÁŘ, *Kubismus*, in: Vincenc Kramář o obrazech a galeriích, Josef Krása – Rudolf Skřeček (eds.), Praha 1983, s. 61. / „Mně připadal příliš dogmatický, a nebyl jsem sám, kdo ho považoval za výtvarně nenadaného.“ – V. V. ŠTECH, *O mých začátcích v Unionce a o generačních otázkách*, in: Kavárna Union. Sborník vzpomínek pamětníků, Adolf Hoffmeister (ed.), Praha 1958, s. 55.

Východisko ze své existenční a sociální krize našel Kubišta v kariéře vojenského profesionála. Tuto etapu života zahrnuje do své kapitoly Eva Bendová (*Pohledem dělové hlavně: Bohumil Kubišta v Pule*). Malíř se dobrovolně přihlásil k aktivní vojenské službě v dubnu 1913. Narukoval k pevnostnímu dělostřelectvu v Pule v pozici záložního důstojníka v hodnosti poručíka.

Jedním z mála modernistických děl, které Kubišta vytvořil během svého vojenského pobytu v Pule, bylo *Důstojnické zátiší*, dokončené v roce 1916. Eva Bendová uvádí, že „*zátiší je svým pojetím zcela odlišné od geometricky promyšlených kompozic předchozích děl (Zátiší malířské a Zátiší skleněné z roku 1913)*“.³ Své stanovisko nedokládá kompoziční analýzou, respektive její komparací s kompozičními analýzami Kubištových předchozích děl. V případě *Důstojnického zátiší* se tím dosud nikdo nezabýval. Při této příležitosti mohla být využita kompetence Mahuleny Nešlehové, další členky týmu. V úvodu proklamovaná „objektová ontologie“, postrádá-li oporu kompoziční analýzy, zde naráží na své limity. Zůstává ještě možnost dílo charakterizovat prostřednictvím jeho ikonologického výkladu a biografických okolností jeho vzniku. Jde však o „tradiční“ metody bádání, které daný projekt usiluje překonat. Tento opomenutý potenciál je zároveň příležitostí k dalšímu výzkumu, na což chci zde názorným způsobem poukázat, byť jen na jediném příkladu a v omezeném rozsahu.

Kubišta byl hrdý jak na svou důstojnickou hodnost, tak i na válečné vyznamenání, které obdržel za potopení francouzské ponorky. Mimo jiné je toho dokladem i neobvyklé signování obrazu. Malující důstojník zde ojedinele použil pseudonym „OL RAMS“, který se mi podařilo rozluštit. „OL“ poukazuje na hodnost Oberleutnant (nadporučík), kterou Kubišta zastával od 1. září 1915. „RAMS“ je přesmyčkou jména MARS. Jméno římského boha války zjevně odkazuje na Kubištův kontroverzní válečný čin z 20. prosince 1914. Tím bylo potopení francouzské ponorky, ke kterému se Kubišta ve své korespondenci hrdě hlásil. Neopomněl zmínit gratulace vysokých důstojníků⁴ a důležitost obdrženého válečného

vyznamenání.⁵ Svůj „válečný čin“, jak akci sám označil, líčil s euforií, jako by šlo o vítězství v rytířském turnaji.⁶ Možná si ani nechtěl připustit, že potopit ponorku po jejím vyřazení z boje nebylo nutné a že ve svém ctižádostivém bojovém zápalu nebral ohled na životy francouzské posádky.⁷ Kubišta chtěl být uznáván jak mezi umělci v Praze, tak i mezi důstojníky v Pule. Obě sociální prostředí si však byla v mnoha ohledech cizí (jinak nastavené priority v hodnotových žebříčcích aj.). Kubišta si uvědomoval názorovou propast, oddělující vojácký svět od světa umělecké avantgardy. Odlišnost daného prostředí zohledňoval pokaždé, když maloval na veřejnosti. Před zraky důstojníků v Pule maloval líbivé přímorské krajinky⁸ poplatné tradičnímu akademickému školení a impresionistické manýře, tedy způsobem, který u svých předválečných konkurentů sám dříve kritizoval.⁹ Na příkladu těchto obrazů je zároveň možné poukázat na limity některých teo-

⁵ „*Moje vyznamenání je značné hlavně z hlediska vojenského... Je nutno akceptovati moji hrdost na válečný čin a jeho význam nutno šířiti...*“ B. KUBIŠTA, *Dopis 7. Zrzavému z Puly 28. 3. 1915*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 154–156.

⁶ „*[...] Kanonýři střeleli jako čerti a bylo hrůzně krásné pozorovati, jak většina granátů se soustřeďuje na vyvýšený střed lodi, na místo, kde je periskop a jiné přístroje a kde je komandant, jak vybuchují a jak po každém výbuchu ve vnitřku lodi bylo pozorovat ohnivě zazáření. Několik lidí hnedle na začátku střelby s této věže do vody a snažilo se zachrániti plováním. [...]*“ – B. KUBIŠTA, *Dopis rodičům z Puly 22. 12. 1914*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 104.

⁷ „*[...]: zřetelně jsem viděl, jak periskop a komíny byly odstřeleny, jak celá věž je smetena a jak lidé s velkou rychlostí při otevření palby skákali do vody. Zastavil jsem oheň čekaje, že loď se musí potopit, což se nestalo, tudíž dál hřměla děla [...]*“ – B. KUBIŠTA, *Dopis strýci Oldřichovi z Puly 4. 3. 1915*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 105–107.

⁸ Například syn jednoho z důstojníků si na základě otcových vzpomínek vybavoval, že Kubišta ve společnosti dalších tří důstojníků vycházel s malířským stojanem k mořskému pobřeží, kde za družného hovoru maloval tyto své mariny. Více k tomuto: Karel SRP, *Bohumil Kubišta – zářivý krystal*, Řevnice a Ostrava 2014, s. 349–350.

⁹ Je paradoxem, že Kubišta v roce 1911 publikoval text, ve kterém se ostře vymezil vůči „*dřívějšímu způsobu malování, náhodnému a neuvědomělému, tak zv. spontánnímu.*“ (viz článek Bohumil KUBIŠTA, *Boronalí a Tópič*, Přehled 21, 17. 2. 1911, s. 379–380). Měl tím na mysli epigony impresionismu. V této souvislosti jmenoval malíře Kalvodu a Ullmanna, které považoval za zpátečníky. O jejich „skicách“ (ve skutečnosti dokončených obrazech) se tamtéž s despektem vyjádřil, že jsou „tak zv. Nalady“ a připodobnil je malířským výkonům osla, což se neobešlo bez následků. Ullmann si v kavárně nechal recenzenta přivolat a udiveného Kubištu několikrát švihnul koženým řemínkem na psa. – K této „oslí aféře“ více např.: Zuzana PELIKÁNOVÁ, *Rebel Kubišta*, in: Bohumil Kubišta – zářivý krystal, Karel Srp (ed.), Řevnice a Ostrava 2014, s. 368–380.

³ Eva BENDOVÁ, *Pohledem dělové hlavně: Bohumil Kubišta v Pule 1905–1906, 1913–1918*, in: Bohumil Kubišta a Evropa, Marie Rakušanová a kol., Praha 2020, s. 362.

⁴ „*[...] Dal jsem dohromady v deseti minutách asi 80 ran, s oněmi přestávkami vedlejší baterie asi 30 ran, když konečně se předek lodi zvedl, a v okamžiku nato loď klesla. [...]* Nato ze všech stran telefonické dotazy od majora, obersta, generála; všichni mi gratulovali, a druhý den ráno přijel viceadmirál, generál a oberst. Nyní mám již generálem slíbenou odměnu: záslužný kříž s válečnou dekorací. [...]“ Bohumil KUBIŠTA, *Dopis strýci Oldřichovi z Puly 19. 1. 1915*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 105–107.

rií preferovaných v úvodní kapitole knihy, konkrétně na slabiny tzv. objektové ontologie, která příliš spoléhá na vypovídací hodnotu samotných objektů. Pokud se chceme při jejich posuzování vyhnout zavádějícím závěrům, je potřebné, zvláště v tomto případě, zohlednit biografické souvislosti. Mimo jiné by bylo vhodné mít na zřeteli Kubištův oportunismus, který lze doložit například z jeho korespondence se strýcem.¹⁰

Vedle zmíněných krajin, poplatných místnímu vkusu, se Kubišta snažil navázat na svůj modernistický program, ale v ústraní. *Důstojnické zátiší* namaloval ve vzácných chvílích osamění. Neobvykle zde spojil vojenský svět důstojníků se světem umělecké moderny. Motiv obrazu v podstatě navazuje na válečné *tropaeum*, což původně byl antický válečný památník seskupený ze zbraní¹¹ a později, od renesance až do konce 19. století, výzdobný motiv vojenských staveb a dalších objektů. Sledované zátiší je sestaveno převážně ze součástí výzbroje a výstroje, kterou byl vybaven důstojník dělostřelectva, což byl Bohumil Kubišta, tehdy v hodnosti nadporučík – tj. Oberleutnant¹² (viz „OL“ jako součást malířského pseudonymu). Naproti tomu forma zpracování motivu vychází z principů analytického kubismu. Zobrazení nástrojů války v moderním hávu, oblíbené téma italských futuristů, se v české avantgardě vyskytovalo pouze u Kubišty (viz například jeho *Pobřežní děla v boji s lodstvem* z roku 1913). Pro kteréhokoliv jiného moderního českého malíře by bylo nemyslitelné, aby namaloval kubistický obraz s rozpoznatelnými vojenskými předměty, které jsou navíc zdobený odznaky mocnářství (viz např. Kubištova důstojnická kartuše s císařským orlem a s černožlutým popruhem). Zátiší, sestavené z předmětů, spojených s vojenskou službou císaři, by sice mohlo být blízké kamarádům důstojníkům, pokud by ovšem nemělo kubistickou formu. V Pule, obdobně jako v Praze, se Kubišta mohl oprávněně obávat neporozumění a posměchu.¹³

¹⁰ Např. z vojenského cvičení psal Kubišta strýci: „[...] *Jak budu mít jen poněkud více času, budu malovat partie z brionského pobřeží a zašlu Vám je; myslím, že se takové obrazy z jihu s mořem dají docela dobře prodat, budou-li provedeny běžnou impresionistickou metodou [...]*“ Viz: B. KUBIŠTA, *Dopis strýci Oldřichovi z Puly 16. 5. 1913*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 96–98.

¹¹ Srov. Ludvík SVOBODA a kol., *Slovník antiky*, Praha 1973, s. 633; *Slovník antické kultury*, Praha 1974, s. 632.

¹² Česky „nadporučík“. Podle vojenských schematismů Kubišta obdržel hodnost nadporučíka 1. 9. 1915 a tuto hodnost zastával do 1. 11. 1917, kdy byl povýšen na hejtmána (setníka) pevnostního dělostřelectva.

¹³ O Kubištově ostychu před laickým publikem svědčí i jeho korespondence. „*Obrazy nikomu neukazujte, kdo tomu nerozumí, aby se zbytečně nelekali lidé, ani nikomu z příbuzných*

Důstojnické zátiší evidentně vytvořil pouze z vnitřní potřeby a bez naděje na jeho veřejnou prezentaci. Také jde o jediný známý případ, kdy své jméno skryl za pseudonym.

Výše uvedeným exkurzem jsem mimo jiné chtěl názorně dokázat, že nové zhodnocení faktografického materiálu lze provádět i bez metod postulovaných v teoretickém úvodu recenzované knihy. V této knize nalezneme důkladné studie, které nespočívají na eklektickém využití módních teoretických trendů. Skutečným základem knihy jsou kvalitně zpracované výsledky několikaletého archivního výzkumu a důkladná komparace výsledků dosavadního bádání. V tomto ohledu nebyla výjimkou ani autorka úvodu Marie Rakušanová. Svědčí o tom pečlivost zpracování její samostatné kapitoly *Žarputilý světoobčan Kubišta* a obdobně také podíl na *Výběrovém soupisu díla Bohumila Kubišty*¹⁴ v závěrečné části knihy. Naproti tomu lze polemizovat o vhodnosti některých teoretických koncepcí a použitých generalizací. O tom, že není bez rizika nekritické přejímání zahraničních názorů a „teoretizování“ bez opory v historiografickém bádání, se můžeme přesvědčit například na některých místech teoretického úvodu – mimo jiné na s. 16: „*Mapy určitému společenství poskytovaly představu jeho odvěké existence, avšak identifikace s národní identitou nepředcházela této představě, naopak ji následovala.*“ (Mohly v uvedeném smyslu být mapy důležitější než jazyk, kultura a náboženství? Nepopíráme tím národní existenci Basků, Katalánců, Bretonců, Vlámů a dalších etnik bez vlastního státu? Byla pro existenci kteréhokoliv národa skutečně nutná jeho znalost kartografie?)

Obdobně jak je tomu u všech děl lidského ducha, tak také předložená práce badatelského kolektivu bude ještě ověřena ve zkoušce času. Teprve při zpětném pohledu a s větším časovým odstupem bude možné lépe posoudit nosnost předložených idejí a myšlenek. Při rozsahu daném záběru a množství dílčích pohledů se samozřejmě nelze ubránit vzniku dílčích nesrovnalostí. Danému mezinárodnímu badatelskému projektu však nelze upřít, že byl přínosný. Přinejmenším už proto, že jeho výsledkem je obdivuhodná knižní monografie, úctyhodná svým rozsahem a náročností zpracování.

Jaroslav KRÁTKÝ

je neukazujte,“ psal Kubišta svému strýci z Puly v červenci 1913. Viz: B. KUBIŠTA, *Dopis strýci Oldřichovi z Puly 18. 7. 1913*, in: Bohumil Kubišta. Korespondence a úvahy, F. Čeřovský – F. Kubišta, Praha 1960, s. 100–101.

¹⁴ *Výběrový soupis díla zpracovala* Marie Rakušanová společně Irenou Lehkoživovou a Mahulenou Nešlehovou.

Didaktika

Co je responzivní výuka?

V nedávné době prodělalo nejen české školství zásadní kvalitativní skok vzhledem k využívání moderních technologií a inovativních metod výuky. To, čemu mnoho ministrů školství světa věnovalo nespočet tiskových konferencí a placených analýz se odehrálo vlivem pandemické situace poměrně samovolně a bez většího mediálního humbuku. Pro značnou část učitelů se stalo během několika málo týdnů samozřejmostí zapojení interaktivních forem výuky, hledání inovativních způsobů hodnocení zadaných úkolů a v neposlední řadě si i velká část pedagogů kvalitněji nastavila komunikaci s žáky a rodiči. Právě v této situaci se tak o to víc ukázala pravda, o níž píše i autor knihy *Responzivní výuka*,¹ že: „V jádru naší identity jakožto učitelů by měla být potřeba neustálého zlepšování se.“ (s. 29) Snaha zlepšovat se a hledat nové postupy je určitě vhodná v jakékoli profesi, ale ne ve všech oborech dostane člověk tak intenzivní zpětnou vazbu na neefektivní přístup, jakou dostává učitel během hodin od svých žáků.

Kniha britského učitele Harryho Fletchera-Wooda *Responzivní výuka*, která vyšla česky v roce 2021,² může přispět k rozvíjení a zlepšování pedagogických dovedností. Ačkoli se jedná o obecněji podaný přístup k výuce, není bez zajímavosti, že autor byl učitelem dějepisu a mezi jinými uvádí i příklady ze své praxe. Ve své koncepci výuky vychází z řady současných výzkumů a pedagogických přístupů, odkazuje především na práce mediálně zkušeného Dylana Williama,³ jenž je shodou okolností i autorem předmluvy této knihy.

Tzv. responzivní výuku představuje Fletcher-Wood na sedmi problémech, se kterými se učitel ve výuce může setkat,⁴ a nabízí jejich praktická řešení, jež podepírá závěry kognitivních věd. Součástí dané kapitoly je vždy rozbor onoho

¹ Harry FLETCHER-WOOD, *Responzivní výuka: kognitivní vědy a formativní hodnocení v praxi*, Praha 2021.

² Samotný originál vyšel ještě před pandemickou situací (v roce 2018), v textu tak nenalezneme reflexi této turbulentní doby, která však na vlastní cíle vzdělávání neměla hlubší dopad.

³ Pedagogická východiska Dylana Williama českému čtenáři může přiblížit kniha, která v roce 2016 vyšla i v českém překladu. Viz: Dylan WILLIAM – Siobhán LEAHY, *Zavádění formativního hodnocení: praktické techniky pro základní a střední školy*, Praha² 2016.

⁴ Pro představu přikládám některé řešené problémy: Jak poznáme, co se žáci v hodině naučili? Jak poznáme, co si žáci myslí? Jak můžeme všem žákům pomoci ke zlepšení?

problému a teoretické uchopení na základě odborných pedagogických prací.⁵ Následně autor vyvozuje určité obecnější i konkrétnější zásady, které doprovází příklady z praxe a zkušenostmi učitelů. V jednotlivých kapitolách mě potěšily právě reflexe pedagogů, v nichž popisují své zkušenosti a problémy při naplňování výše zmíněných zásad ve výuce.

Co má autor této příručky konkrétně na mysli pojmem responzivní výuka? „*Responzivní výuka spojuje plánování a výuku (na základě toho, jak učení žáků chápou kognitivní vědy) s formativním hodnocením, aby bylo možné zjistit, co se žáci naučili a podle toho se přizpůsobit.*“ (s. 25) Jak jsem již zmínil, tak zde Fletcher-Wood vychází především z prací Dylana Wiliama o formativním hodnocení, přičemž ale zdůrazňuje že: „*Responzivní výuka se nesoustředí na techniky formativního hodnocení, nýbrž na jeho principy...*“ (s. 25) Zavádění odtržených prvků a technik vhodných pro formativní hodnocení, bez jejich hlubšího propojení a udržení principů celého konceptu popisuje autor na praxi z Velké Británie, ale jistě bychom našli časté případy i z našich škol. Učitelé mnohdy pod vlivem tlaku vedení zavádějí různé nástroje ve výuce, kde však následně nefungují jako nástroje vedoucí k nějakému cíli, ale mění se za cíl samotný. Fletcher-Wood na tento problém upozorňuje a vysvětluje jej mimo jiné i nedostatečným pochopením, k čemu nástroj slouží a na základě jakých poznatků je vhodné jej zapojovat. Z tohoto důvodu věnuje každé praktické části své knihy jakousi teoretickou průpravu s odkazem k výzkumům a výstupům kognitivních věd.

Zásadní pro responzivní výuku je interakce učitele a žáka, respektive reakce učitele na aktuální znalosti a dovednosti žáků, které je nutné co nejpřesněji monitorovat a upravovat následné aktivity ve třídě. To, co je v matematice nebo fyzice jasné a nutné, tedy nezbytnost pochopení jednotlivých kroků před výkladem složitějších celků, to bývá v humanitních oborech občas podceňováno. Jistě je možné vyložit události druhé světové války studentům, kteří neznají průběh a výsledek války první. Pravděpodobně se v testování znalostí, ke kterému vlivem mnoha okolností⁶ část učitelů dějepisu inklinuje, ani tento deficit

neobjeví a student, který nikdy neslyšel o Verdunu bude schopen velmi dobře odpovědět na otázky typu: „Kdo bojoval na straně třetí říše?“, nebo „Kdy došlo k vyloštění v Normandii?“ Co je však zásadní v dějinách, tedy propojení příčin s důsledky a pochopení určitého dynamického vývoje dějin, to bude absolutně upozaděno.

Pokud tedy nechceme pojímat výuku dějin jako soupis dat, která si mají žáci osvojit, pak nám jako učitelům historie musí být zřejmá nutnost pochopení návaznosti jednotlivých událostí studenty. Každý rok, když v nové třídě začínám s dějepsem, se s žáky, kteří do té doby hodiny tohoto oboru nezažili, dostávám ke klasické otázce po smyslu takového předmětu. Většina dětí v té chvíli reaguje oním okřídleným: „*Abychom se z nich poučili,*“ nebo „*Abychom neopakovali stejné chyby.*“ To je jistě pravda, ale abychom toho skutečně docílili, pak musíme předávat hlubší pochopení souvislostí a ne odtržená fakta bez návaznosti. Myslím, že fakt, jak Harry Fletcher-Wood chápe pojem responzivní výuka, může pomoci i učitelům dějepisu, kteří si uvědomují právě nutnou návaznost jednotlivých kroků dějin. Kterým jde o to, aby žák skutečně chápal příčiny, důsledky a kontext událostí a kteří se nespokojí s uzavřeností jednotlivých kapitol v učebnicích dějepisu.

Kniha *Responzivní výuka* stojí na pomezí praktické, názorné příručky a teoretické práce z pedagogiky. Samotný responzivní přístup, jak jej chápe autor, je lépe uchopitelný a pochopitelný na konkrétních případech z praxe, které zde Fletcher-Wood uvádí, ačkoli jako učitel bych uvítal ještě větší rozšíření právě této praktické části knihy.

Na závěr je jistě nutné zmínit, že responzivní výuka neposkytuje konečný a jediný návod učitelské praxe. Tento přístup, jak je popsán, by odtrženě a sám o sobě nestačil a mohl by vést k přílišnému zahledění do ověřování známých faktů, ale v kombinaci s dalšími přístupy může být učitelům nápomocný.

Vždy po přečtení podobné práce se pokouším stanovit si určitá praktická ponaučení, která mi daný text či pedagogický přístup přináší. Co si tedy odnést, respektive přinést z responzivní výuky do hodin mé praxe? Z velké míry se nejedná o větší objevy, ale spíše o utvrzení si určitých priorit. Význam kvalitní zpětné vazby, které dáváme žákům. Nutnost korigovat vlastní plán výuky na základě konkrétních výsledků žáků. Orientovat se na všechny žáky atd... Ve své podstatě věci, o nichž přemýšlí značná část pedagogů bez nutnosti znát pojem responzivní výuka.

Učitel v podobných knihách instinktivně hledá praktické příklady a návody pro svou výuku. Kniha Fletcher-Wooda takových příkladů poskytuje poměrně

⁵ Sympatické je zařazení seznamu doporučených knih a studií přímo v závěru jednotlivých kapitol, který zjednoduší práci zájemcům o hlubší vhled do daného problému.

⁶ Především jde o časovou náročnost při opravování komplexních otázek a tlak na větší počet známek, které má každý student získat. Navíc při testování jednoduchých faktů odpadá pro učitele hlubší vysvětlování jeho hodnocení studentům. Celkově tak testování znalostí je pro učitele jasnější, jednodušší a časově méně náročné. Svou roli zde samozřejmě hraje i přehlednost a nezpochybnitelnost učitelova rozhodnutí.

VÁCLAV ČADA

dostatečné množství a může přispět k lepší praxi kantorů, především v oblasti přípravy hodin a poskytování zpětné vazby studentům.⁷

Václav ČADA

---

⁷ Nelze však zapomínat na jednoduché počty. Učitel dějepisu na plný úvazek učí dvacet jedna hodin týdně, většinou má tento předmět dvouhodinovou dotaci, což znamená, že učí za týden přibližně deset tříd. V každé třídě má hodnotit přibližně dvacet pět žáků, ideálně čtyřmi a více známkami za pololetí, dohromady tak vychází jeden tisíc známek. V tomto počtu žáků a hodnocených výstupů je pak kvalitní zpětná vazba, komplexní hodnocení a korigování individuálních potřeb jednotlivců nadlidský úkol i po přečtení jakékoli příručky, přesto se značná část učitelů znovu a znovu zaměřuje na zkvalitňování své praxe.

Autoři studií

PhDr. Vojtěch Hájek

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
vojtech.hajek@gmail.com

Mgr. Kateřina Sládková

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy
katerina.sladkova@pedf.cuni.cz

Autoři dalších článků

Mgr. Kristýna Bernardová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)
bernardovaKristyna@seznam.cz

PhDr. Václav Čada

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
vaclav-cada@atlas.cz

Mgr. Vojtěch Čurda, Ph.D.

Pražská konzervatoř
vojtechcurda@seznam.cz

Mgr. Eva Hocká

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)
eva.hocka@gmail.com

Mgr. Jaroslav Krátký

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
kraatky@seznam.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 12, číslo 2/2021

Vydáno roku 2023

Vydává Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664